

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická Fakulta
Ústav etnologie a středoevropských a balkánských studií

Bakalářská práce

Adela Kožusznik

Pogranicze jako fenomen kulturowy (na przykładzie Śląska Cieszyńskiego)

Pohraničí jako kulturní fenomén (na příkladu Těšínského Slezska)

The borderland as a cultural phenomenon (on the example of Cieszyn
Silesia)

Praha 2024

Studijní program: Polonistika
Vedoucí práce: Renata Rusin Dybalska, Ph.D.

Podziękowanie

Pragnę serdecznie podziękować Pani Doktor Renacie Rusin-Dybalskiej za opiekę naukową, cenne wskazówki oraz wsparcie podczas pisania mojej pracy licencjackiej. Jej zaangażowanie, wsparcie i profesjonalizm były dla mnie nieocenioną pomocą na każdym etapie tworzenia mojej pracy. Dziękuję za cierpliwość i wszystkie uwagi, które pozwoliły mi pogłębić moją wiedzę. Szczególne podziękowania kieruję również do Pana Profesora Karola Daniela Kadłubca, którego nieoceniona wiedza pomogła mi pogłębić moje przemyślenia. Dziękuję również za udostępnione materiały, które okazały się niezwykle pomocne podczas pisania pracy.

Poděkování

Ráda bych srdečně poděkovala paní doktorce Renatě Rusin-Dybalské za vědecké vedení, cenné rady a podporu během psaní mé bakalářské práce. Její nasazení, podpora a profesionalita byly pro mě neocenitelnou pomocí v každé fázi tvorby mé práce. Děkuji za trpělivost a všechny připomínky, které mi umožnily prohloubit mé znalosti. Zvláštní poděkování směřuji také panu profesorovi Karlu Danielu Kadłubcovi, jehož neocenitelné znalosti mi pomohly prohloubit mé úvahy. Děkuji rovněž za poskytnuté materiály, které byly nesmírně užitečné při psaní mé práce.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že nebyla předložena jako splnění studijní povinnosti v rámci jiného studia nebo předložena k obhajobě v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 16.10. 2024

Adela Kožusznik

Słowa klucze

Pogranicze, Śląsk Cieszyński, Zaolzie, Dziedzictwo kulturowe, Tradycja, Gwara

Key words

Borderland, Cieszyn Silesia, Zaolzie region, Cultural heritage, Tradition, Dialect

Adnotacja

Tematem pracy licencjackiej będzie przedstawienie regionu Śląska Cieszyńskiego jako fenomenu kulturowego. Na wstępie zaprezentowane zostaną ogólne kwestie dotyczące pogranicza oraz kontekst historyczny omawianego obszaru. Przedmiotem szczególnego zainteresowania staną się wybrane zjawiska kultury ludowej (zwyczaje, obrzędy, i inne gatunki dziedzictwa duchowego, np. opowiadania, pieśni, przysłowia itp.) oraz gwara. Ich opis i analiza pomogą wyjaśnić proces dyfuzji krzyżujących się kultur oraz procesy ich adaptacji składające się na specyfikę regionu.

Abstract

The subject of this bachelor's thesis will be to present the Cieszyn Silesia region as a cultural phenomenon. The introduction will cover general issues related to borderland areas and the historical context of the region in question. Special focus will be placed on selected aspects of folk culture (customs, rituals, and other forms of intangible heritage, such as stories, songs, proverbs, etc.) as well as the regional dialect. Their description and analysis will help to explain the diffusion processes of intersecting cultures and their adaptation processes, which together contribute to the unique character of the region.

SPIS TREŚCI

WSTĘP.....	7
1. Pogranicze	9
1.1 Definicja pogranicza	9
1.2 Przykłady pogranicza w zarysie dziejów Polski.....	11
2. Śląsk Cieszyński jako pogranicze językowo-kulturowe.....	14
2.1 Na skrzyżowaniu dziejów.....	14
2.2 Na skrzyżowaniu szlaków handlowych.....	19
2.3 Na skrzyżowaniu szlaków kulturowych.....	24
2.4 Na skrzyżowaniu szlaków językowych	28
2.4.1 Podział gwary na terenie Śląska Cieszyńskiego.....	29
2.4.2 Charakterystyczne teksty gwarowe	32
3. Współtwórcy dziedzictwa kulturowego Śląska Cieszyńskiego	36
3.1 Polski Związek Kulturalno–Oświatowy jako podstawa rozwoju kultury na Zaolziu	36
3.2 Czasopisma związane z regionem Śląska Cieszyńskiego.....	38
3.3 Wybitne osobowości regionu.....	39
ZAKOŃCZENIE.....	42
BIBLIOGRAFIA.....	43
SPIS ILUSTRACJI	46
SPIS TABEL.....	47

WSTĘP

Śląsk Cieszyński stanowi dla mnie niezwykle interesujące zjawisko kulturowe. To miejsce, z którym łączą mnie silne więzi emocjonalne, miejsce, gdzie krzyżują się różne zwyczaje, języki i tradycje, których nie spotkamy nigdzie indziej na świecie. Wychowałam się w tym środowisku i właśnie dlatego ma to dla mnie wyjątkową wartość, której znaczenie chciałabym wyrazić w mojej pracy licencjackiej. Zjawiska zachodzące na terenie tego regionu są niepowtarzalne i moim zdaniem powinny być rozpowszechnione. Szczególną wartość mają dla mnie kwestie kulturowe, które opiszę w pracy.

Główną motywacją do jej napisania jest przede wszystkim wyżej wskazana, moja osobista głęboka więź z regionem Śląska Cieszyńskiego. Źródłem moich doświadczeń była w pierwszej kolejności edukacja. Uczęszczałam do Polskiej Szkoły Podstawowej w Czeskim Cieszynie, gdzie miałam wyjątkową szansę bezpośredniego spotkania z kulturą i językiem tego regionu. Uczęszczałam również do Polskiego Gimnazjum im. Juliusza Słowackiego, które jest jedynym polskim gimnazjum na terenie Republiki Czeskiej. Głównie dzięki tym doświadczeniom, które zawdzięczam moim Rodzicom, mogłam zyskać autentyczne spojrzenie na kwestię pogranicza, a konkretnie na problemy Śląska Cieszyńskiego. Te doświadczenia utwierdziły mnie w przekonaniu, iż pielęgnowanie tego dziedzictwa kulturowego jest dla mnie w życiu najważniejsze. Moje doświadczenia związane z działalnością Miejscowych Kół Polskiego Związku Kulturalno-Oświatowego, działającego na tym terenie, pozwoliły mi spojrzeć na tę problematykę z jeszcze innego punktu widzenia. Jako członek Zespołu Pieśni i Tańca Suszanie, który działa przy MK PZKO Sucha Górna, mogłam jeszcze bardziej zbliżyć się do tych spraw. Taniec w zespole przyczynił się nie tylko do mojego rozwoju artystycznego, ale przede wszystkim pozwolił mi lepiej zrozumieć moich przodków, tradycje i zwyczaje, które były przez nich praktykowane. Udział w wydarzeniach organizowanych przez PZKO umożliwił mi dogłębne poznanie kultury regionu, a także nawiązanie głębokich i stałych relacji z ludźmi, dzielącymi te same wartości i pasje. Tematem mojej pracy jest prezentacja regionu Śląska Cieszyńskiego jako wyjątkowego fenomenu kulturowego, który wpływa na wszystkie związane z nim dziedziny. W pierwszej części pracy skoncentruję moją uwagę na dokładnym zdefiniowaniu pojęcia pogranicza oraz jego szczegółowej charakterystyce. W kolejnych rozdziałach przedstawię zagadnienia historyczne, omawiając najważniejsze wydarzenia

związane z tym regionem. Następnie skupię się na aspektach kulturowych, takich jak znaczenie kluczowych szlaków handlowych przebiegających przez ten obszar oraz kwestie językowe, które zilustruję odpowiednimi przykładami. Opisując jego znaczenie skupię się głównie na sposobie jego prezentacji w literaturze dotyczącej tego tematu. W końcowej części pracy podsumuję omawiane zagadnienia i przedstawię wnioski.

Podstawowymi źródłami, jeśli chodzi o literaturę przedmiotu są dla mnie dzieła profesora Karola Daniela Kadłubca, na przykład *Phyniesz Olzo*¹, w którym opisane są najważniejsze kwestie związane z historią, językiem i kulturą Śląska Cieszyńskiego. Następną publikację, którą wykorzystam w pracy jest *Mały leksykon kultury ludowej Śląska Cieszyńskiego*² zajmujący się głównie dziedzictwem kulturowym i językiem tego regionu. W ciągu dalszym sięgnę do literatury skupiającą się na temacie pogranicza, chodzi np. o tematyczny numer kwartalnika *Przegląd Humanistyczny*³, w którym znajdują się kluczowe wyjaśnienia zagadnień związanych z kulturą i historią pogranicza. Do tego samego celu posłuży mi również publikacja *Kultura ludowa na pograniczu* pod redakcją prof. Karola Daniela Kadłubca, w której znajduje się dokładna analiza pogranicza w kontekście Śląska Cieszyńskiego. Znajdują się w niej prace wielu autorów zajmujących się wpływami i mieszaniem kultur sąsiednich, co również będzie przydatne w mojej pracy. Wykorzystam również pracę *W cieszyńskim mateczniku*⁴, opisującą uwarunkowania cieszyńskiej tradycji kulturowej opublikowaną przez Sekcję Folklorystyczną Zarządu Głównego Polskiego Związku Kulturalno–Oświatowego w Czeskim Cieszynie w roku 1987, która przez 30 lat swego istnienia funkcjonowała pod batutą prof. Karola Daniela Kadłubca (1965–1995). Praca ta pogłębiła wiedzę na temat interesujących mnie zagadnień, pomogła skonkretyzować, poszerzyć i zaopatrzyć w aparat naukowy jej poprzednią wersję. W publikacji tej znajdziemy wnikliwą analizę zjawisk społecznych, etnograficznych i historycznych związanych z tym badanym obszarem.

¹ Kadłubiec, K. D. (2016). *Phyniesz Olzo*. Ostravská univerzita.

² Kadłubiec, K. D. (2023). *Mały leksykon kultury ludowej Śląska Cieszyńskiego*. Bystřice.

³ Szczepański, J. (1991). Kultury pogranicza. *Przegląd Humanistyczny*. (10). Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego., s. 1–7.

⁴ Kadłubiec, K. D. (2015). *W cieszyńskim mateczniku*. Kongres Polaków w Republice Czeskiej: Czeski Cieszyn.

1. Pogranicze

1.1 Definicja pogranicza

Najogólniej rzecz biorąc możemy powiedzieć, że pogranicze jest obszarem, przylegającym do granic. Pierwsze wzmianki o tym terminie zanotował S. B. Linde w *Słowniku*⁵, który wydał w roku 1951, gdzie cytuje znaczenie w języku niemieckim, które jest znacznie bliższe ówczesnemu, polskiemu znaczeniu: kraj graniczny, graniczna prowincja, a w języku polskim – ukraina⁶. Pogranicze powszechnie pojmowane jest jako teren zróżnicowany etnicznie i kulturowo, położony na obrzeżach państw lub regionów, na których koegzystują dwie lub więcej grup etnicznych. Przeciwstawne i odrębne opcje społeczne i kulturowe ulegają wzajemnym wpływom, które później tworzą unikalne formy. Dochodzi również do przenikania i przecierania różniących się kultur. W wyniku tych zmian dochodzi do powstawania obszarów pośrednich tworzących rodzaj pomostu łączącego graniczące ze sobą tereny etniczno-kulturowe – pogranicze społeczne i kulturowe⁷. Możemy również zaobserwować drugą kategorię pogranicza, mianowicie pogranicze wewnątrz-kulturowe, które charakteryzuje się większą zamiennością niż to, które opisałam wyżej. Chodzi o to, że to pogranicze pojawia się na styku tradycyjnej kultury ludowej i kultury cywilizacji technicznej, na styku kultury chłopskiej, robotniczej i środowisk inteligenckich, która preferuje tzw. kulturę elitarną, na styku tradycji i obyczajowości ludowej, religijnej itd.

Halina Rusek definiuje pogranicze nie tylko jako miejsce, ale jako zjawisko społeczno-kulturowe. Ważnym aspektem jest również socjologia pogranicza. Na terenie pogranicza zachodzą tzw. dialogi, które charakteryzują się nawiązywaniem, utrzymywaniem i przemianą charakterów kontaktów międzykulturowych w postaci autentycznych stosunków międzykulturowych⁸. Kluczowa na terenach pogranicznych jest instytucjonalizacja, która utrzymuje i wzmacnia kształtowanie relacji pomiędzy grupami etnicznymi, narodowymi czy kulturowymi.

⁵ Linde, S. B. (1951). *Słownik języka polskiego*. Państwowy Instytut Wydawniczy., s. 286.

⁶ Szczepański, J. (1991). Kultury pogranicza. *Przegląd Humanistyczny*. (10). Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego., s. 1–7.

⁷ Kadłubiec, K. D. (Red.). (1995). *Kultura ludowa na pograniczu*. (1). Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego: Katowice., s. 16.

⁸ Rusek, H. (2019). Edukacja międzykulturowa i antropologia pogranicza: wspólnota źródeł i dróg rozwoju. *Edukacja Międzykulturowa*, 2(11), 23–39, Wydawnictwo Adam Marszałek: Toruń. s. 25.

Pogranicze jest bowiem utworzone przez granice, najczęściej chodzi o granice państw, które odgrywają głównie role prawno-polityczne. Tereny te cechują się mieszanym języków, tradycji i kultur, co często prowadzi do powstawania unikalnych połączeń kulturowych i zagadnień z nimi związanych. Warto podkreślić, że granice etniczne zdecydowanie nie są dokładnie i ostro zarysowane. Obywatele pogranicza mogą często przyjmować “obce” czy “cudze” sposoby postrzegania świata, które są paradoksalnie dla nich bliskie geograficznie i społecznie. Ludzie, mieszkający na terenie pogranicznym mogą reagować i zachowywać się w danych sytuacjach tak, jak mówi im “druga strona”, z tego wynika, iż pogranicze jest terenem, które stale przenosi i modyfikuje elementy kulturowe, którymi są na przykład język, zwyczaje, stroje, narzędzia itd. Ciekawym faktem jest stwierdzenie, że tereny pograniczne są o dużo bardziej urozmaicone, wzbogacone i żywsze kulturowo od tych, które znajdują się dalej od granic. Temu stwierdzeniu sprzyja też fakt, że kultury pograniczne często znajdowały się w trudnej sytuacji, np. okupacja, która przyczyniła się do stałości i potrzeby integracji danej grupy⁹.

Pogranicze cechuje również zróżnicowanie językowe, takie jak multilingwizm, który jest częstym “efektem ubocznym”. Obywatele często posługują się dwoma lub więcej językami, między którymi występują dialekty i inne odmiany językowe. Język pogranicza nierzadko ulega wpływom sąsiednich państw, w wyniku czego dochodzi do rozmaitych modyfikacji. Język nie jest tylko narzędziem komunikacji, występuje również jako istotny element kultury ludowej. Folklor, pieśni, rymowanki oraz powiedzenia powiązane są z lokalnym językiem. Wspólny teren oznacza również wspólną przestrzeń bycia.

Pogranicze nie jest wyłącznie obszarem o znaczeniu politycznym czy geograficznym, ale chodzi przede wszystkim o przestrzeń społeczną, dzięki której dochodzi do interakcji międzyludzkich pomiędzy ludźmi z odrębnych grup etnicznych, narodowości i kultur. Osoby, mieszkające na pograniczu muszą nauczyć się współegzystencji i tworzenia bezpiecznej przestrzeni sprzyjającej wszystkim zainteresowanym stronom. W takiej przestrzeni tworzą się relacje międzyetniczne, transgraniczne i międzykulturowe, które pozwalają na koegzystencję.

Charakterystycznym znakiem terenów granicznych jest tworzenie własnej tożsamości, która wynika z połączenia kulturowego i językowego. Ten fenomen jest unikatowym dziełem nakładania się wszystkich czynników, wpływających na mieszkańców pogranicza, którzy są nieustannie wystawieni na kontakt z różnorodnością. Prowadzi to do odrębnego rozwoju w

⁹ Szczepański, J. (1991). Kultury pogranicza. *Przegląd Humanistyczny*. (10). Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, s. 1–7.

odróżnieniu od centralnych regionów kraju. Kultura pograniczna podlega hybrydyzacji, co oznacza, że czerpie z rozmaitych źródeł, które łączy ze sobą w unikalny sposób.

Na terenach granicznych bardzo często pojawia się różnorodność religijna i etniczna, która ma istotny wpływ na to, jakim sposobem dochodzi do przenikań i dyfuzji kulturowych. Współistnienie różnych grup ma spory wpływ na tworzenie nowych, unikalnych tradycji, zwyczajów oraz rytuałów, które przyczyniają się do wielokulturowości i różnorodności etnicznej danego regionu.

Regiony pograniczne często tworzą również miejsca istotne gospodarczo. Przyczyniają się do ekonomicznego współistnienia państw, ponieważ są miejscem wymian handlowych. Kiedy sięgniemy do historii, dowiemy się, iż tereny graniczne odgrywały kluczową rolę w handlu transgranicznym, ponieważ właśnie tam zostały wybudowane najbardziej strategiczne szlaki handlowe, drogi kupieckie i później np. drogi kolejowe, które pomagały w usprawnieniu handlu. Pogranicze niestety często również cechowały konflikty. Było i jest dużo przestrzeni do napięć i sporów, do których doprowadza współzycie odmiennych narodowości, przekonań i wyznań.

Współczesne pojęcie pogranicza jest efektem dużych przemian na przestrzeni dziejów. Dochodziło do zmian historycznych, politycznych i społecznych. Wraz z obecnym rozwojem globalizacji w niektórych miejscach dochodzi do pomyślnego zanikania granic, ale w niektórych częściach świata granica wciąż stanowi dużą przeszkodę.

1.2 Przykłady pogranicza w zarysie dziejów Polski

Ważnymi terenami będącymi przykładem pogranicza są np. polskie Kresy Wschodnie. Na tych obszarach dochodziło do kontaktów obywateli Polski z Rosjanami, Turkami i Tatarami, a przez nich również z innymi kulturami Azji. Ta kompozycja przyczyniła się między innymi do kształtowania ozdobnych strojów, broni, czapek i innych elementów, które podkreślały pańską pozycję w społeczności. Na terenach polskich panował bowiem podział na magnatów i szlachtę, pomiędzy którymi dochodziło np. do mieszania kultur politycznych¹⁰. Częstym zjawiskiem było przyjmowanie postaw i ogólnego światopoglądu z kultury wschodniej, która odgrywała tutaj wielką rolę. Przejawiało się to przykładowo w praktykowaniu zwyczajów związanych z gościnnością, która zainspirowana była orientem. Magnaci często urządzali uczyty, charakteryzujące się przepychem i

¹⁰ Tamże, s. 1–7.

przypominające wschodnie dwory, gdzie serwowano egzotyczne potrawy oraz napoje, na przykład kawę, sprowadzaną ze wschodu. Przykładem takich wpływów były również motywy orientalne, które możemy dostrzec na kolorowych strojach. W wielkiej mierze dochodziło do fascynacji orientem w kulturze romantycznej. Warto podkreślić, że ośrodki magnackie bardzo często były miejscami, w których powstawały najwybitniejsze dzieła polskiej literatury. Znany dziełem są na przykład *Pamiętniki* Jana Chryzostoma Paska, w których barwnie opisuje on fascynację wschodem w kontekście życia szlacheckiego. Najwybitniejszym chyba dziełem jest *Pan Tadeusz* Adama Mickiewicza, gdzie opisano życie szlachty z uwzględnieniem różnego typu szczegółów jak np.: specyficzne stroje, czyli słynne kontusze. Szczepański w swojej publikacji na temat pogranicza wspomina również o fakcie politycznym, który ukształtował niniejszą kulturę polityczną¹¹. W tych czasach zrodziło się bowiem liberum veto, które rozwinęło się właśnie na kresach.

Następnym przykładem wpływowego pogranicza był teren graniczny łączący ziemie polskie i niemieckie. Konkretnie chodzi o Pomorze i Kaszuby, gdzie zderzały się te dwie kultury. Pomorze było terenem rywalizacji Polski i Brandenburgii. Na tych terenach dochodziło do bliskiej styczności Polaków i Niemców, ale również Kaszubów, należących do licznej grupy etnicznej z własnym językiem i kulturą, na którą miały wpływ oba większe narody. W czasach zaborów Pomorze Gdańskie było w centrum zainteresowania Niemców, co doprowadziło do wielkich zmian językowych na tym terenie. Pomorze jednak zachowało polski charakter, co miało kluczowe znaczenie w 1918 r. po odzyskaniu niepodległości Polski. Na mocy traktatu wersalskiego część Pomorza, w tym dostęp do Bałtyku, została przyznana Polsce. To było kluczowe dla gospodarki II Rzeczypospolitej, ale jednocześnie stało się to powodem napięć z Niemcami. Kaszubi w tym okresie odgrywali kluczową rolę w budowaniu polskiej tożsamości na terenie tego regionu, a ich dwujęzyczność i elastyczność kulturowa były pomostem między różnymi wpływami. Po drugiej wojnie światowej Polska uzyskała tereny wzdłuż Bałtyku. W wyniku tego doszło do wysiedlenia Niemców, co przyczyniło się do zmian demograficznych tego regionu. Kaszubi pozostali tam i do dzisiejszego dnia kultywują swoje tradycje, stanowiąc najbardziej charakterystyczny przykład żywego dziedzictwa na pograniczu polsko-niemieckim.

Z punktu widzenia tematu mojej pracy najważniejszym obszarem pogranicznym jest Śląsk Cieszyński, który w kontekście historii Polski, a również Czech odgrywa kluczową rolę do dziś dnia. Mieszają się tutaj różne kultury, języki i zwyczaje, co sprawia, że ten teren jest unikatowy i niepowtarzalny na skalę światową. Region ten, który z racji swego położenia

¹¹Tamże, s. 1–7.

stanowił strategiczne miejsce na przekroju wieków, musiał uporać się z trudnymi kolejami losu będącymi wynikiem znalezienia się pod wpływem nie tylko Czechów i Polaków, ale także Niemców. Jego historię, specyfikę i problematykę przedstawię w niniejszej pracy.

2. Śląsk Cieszyński jako pogranicze językowo-kulturowe

2.1 Na skrzyżowaniu dziejów

Fenomen Śląska Cieszyńskiego zakorzeniony jest głęboko w historii i bez jej znajomości nie można należycie zrozumieć jego specyfiki. Śląsk Cieszyński, kiedyś nazywany Wschodnim, ciągnie się od rzeki Białej na wschodzie przez Klimczok, Kotarz, Malinowską Skalę, Baranią, Gańczorkę, Tyniok ku stronie południowej przez szczyt Ochodžitej, Jaworzynkę i pod Biały Krzyż na granicy śląsko-słowackiej (Popiołek, 1913). Na zachodzie regionu przepływają rzeki Ostrawica oraz Odra, która w rejonie Kopytowa łączy się z Olzą. Z kolei rzeka Wisła wypływa z Beskidu Śląskiego, a w dalszym biegu łączy się z rzeką Białą w rejonie Małopolski, co podkreśla jej znaczenie dla regionu. Właśnie taka granica ustaliła się w latach 40. XVIII wieku. Region ten rozciąga się na ok. 2280 km². Jego granice najprawdopodobniej ukształtowały się wraz z powstaniem kasztelanii cieszyńskiej, o której pierwsze wzmianki zanotowano już w XII wieku. Cały obszar skupia się wokół miasta Cieszyn (po polskiej stronie) i Czeski Cieszyn po stronie czeskiej. Ów Cieszyn stał się w 1290 roku siedzibą Księstwa Cieszyńsko-Oświęcimskiego, o którym pierwszy raz zaświadczone w bulli papieża Hadriana IV z 23 IV 1155, jako “Tescin”¹². Natomiast podanie etymologiczne datuje powstanie Cieszyna na rok 810. Jak według legend doszło do powstania Cieszyna możemy dowiedzieć się ze Studni Trzech Braci, zbudowanej w 1868 roku, na której widnieje historia opowiadająca o trzech braciach (synach Leszka III), którzy spotkali się właśnie na terenach niniejszego Cieszyna po długich wędrówkach i ciesząc się postanowili zbudować na pamiątkę miasto, które otrzymało nazwę Cieszyn. Fakt, że studnia naprawdę nazywa się Studnią Trzech Braci może być mylący, ponieważ prawdziwa historia stojąca za tą studnią jest taka, że kiedyś na tym terenie wybudowali ją bracia dominikanie. Motyw historii o domniemanych synach Leszka III widzimy w wielu innych, znanych historiach słowiańskich (np. Lech, Czech i Rus, powstanie Krakowa i wielu innych miast) (Kadłubiec, 2015). Z dokładnej analizy nazwy Cieszyn wynika, iż nie wywodzi się ona z “cieszenia się”, ale pochodzi od przymiotnika dzierżawczego, oznaczająca posiadacza, czyli Cieszyn jest posiadłością kogoś, kto nosił imię

¹² Chlebowczyk, J. (1973). *Cieszyn. Zarys rozwoju miasta i powiatu*. Wydawnictwo Śląsk: Katowice., s. 115.

Ciech lub Ciesza, co jest zdrobnieniem imiona Ciechosław. Panoramę miasta Cieszyna z roku 1650 przestaniowo na rysunku nr 1.¹³:

Rysunek nr 1. Panorama Cieszyna, miedzioryt Mateusza Meriana z *Topographiae Bohemiae, Moraviae et Silesiae*. Frankfurt nad Menem, 1650 r.

W czasach średniowiecznych los ziemi cieszyńskiej był uzależniony od plemiennej organizacji Państwa Wielkomorawskiego, które upadło na skutek najazdu Hunów w 906 r., po czym tereny te weszły w skład powstającego państwa Piastowskiego w trakcie władzy pierwszego władcy Mieszka I. Położenie geograficzne Śląska przez wiele wieków powodowało różne walki o ten skrawek ziemi. Przemieszczały się przez jego ziemie różne wojska, tj. niemieckie, czeskie i polskie. Pojawił się tu np. polski król Bolesław Chrobry lub czeski książę Brzetysław, podczas którego najazdu Śląsk przeszedł pod panowanie czeskie w roku 1038, odzyskał go w roku 1050 Kazimierz Odnowiciel. Kluczowym wydarzeniem związanym z językiem i kulturą tego regionu było uzyskanie przez Polskę niemal całego Śląska, z wyjątkiem ziemi opawskiej, na mocy pokoju zawartego w 1054 roku w Kwedlinburgu, kiedy Brzetysław I przekazał te tereny Polsce. Takie postanowienie utrzymało się przez wiele następnych wieków. Jak zauważa Kadłubiec (2015), to właśnie ten podział wpłynął na układ gwar – na terenach Śląska opawskiego (wcielonego do Czech) ukształtowała się gwara laska z wielką ilością cech dialektów czeskich, po drugiej stronie zaś pozostała część Piastowska, gdzie ludzie posługiwali się gwarami polskimi. Przedmiotem długich i rozwlekłych konfliktów polsko-czeskich było niepłacenie Czechom rocznego trybutu przez Bolesława Szczodrego, co doprowadziło również do zamieszek i walk. Przedmiotem konfliktów była również walka o ziemię opawską lub równocześnie walka o Śląsk po śmierci Bolesława Krzywoustego, kiedy ziemię te przypadły jego synowi Władysławowi. Potem jego syn Mieczysław otrzymał po roku

¹³ Panorama Cieszyna, miedzioryt Mateusza Meriana z *Topographiae Bohemiae, Moraviae et Silesiae*. Frankfurt nad Menem, 1650 r. Archiwum Cieszyn. <https://www.archiwum.cieszyn.pl/?p=categoriesShow&iCategory=2608> (dostęp: 08.12.2024).

1163 ziemię cieszyńską, która była częścią składową Księstwa Raciborskiego, później Opolskiego.

Po śmierci Władysława, zwanego Opolskim, dochodzi do podziału terenów pomiędzy jego czterech synów, z których jeden dla nas najważniejszy – Mieczysław (Mieszko) – staje się pierwszym władcą nowoutworzonego, powstałego na skutek podziału Księstwa Opolskiego, Księstwa Cieszyńsko-Oświęcimskiego¹⁴. Piastowie śląscy często walczyli z sąsiadami, co zwykle ich osłabiało i właśnie te wydarzenia były jedną z przyczyn tego, że w XIII wieku książęta śląscy zostali lennikami króla czeskiego. Najpierw chodziło o Kazimierza, który złożył Wacławowi II w roku 1289 hołd wasalski, a w dalszej kolejności Bolesław Opolski i Mieszko cieszyński zobowiązali się do otwarcia swoich grodów królowi Czech. Po przejęciu władzy przez Jana Luksemburczyka tereny śląskie utracą połączenia z Polską. W czasach panowania owego Luksemburczyka do jego korony zostało przyjęte również Księstwo Głogowskie. Czeski król sprytnie wykorzystał niekorzystną sytuację panującą na ziemiach polskich (walki z Krzyżakami o Pomorze). W XV wieku na Śląsku królowie panowali w miarę samodzielnie, choć byli lennikami czeskimi. W XVI wieku tereny Śląska Cieszyńskiego służyły również jako schronienie dla antybaptystów i czeskich braci, którym udostępniono kaplicę we Frysztacji. Do dziś nazywamy ją “Morawczokiem”, gdyż moglibyśmy tam usłyszeć język morawski (kiedyś tak określany¹⁵). W XVI wieku do władzy dochodzą Habsburgowie. W roku 1526 panem Śląska i ziem czeskich zostaje Ferdynand I Habsburg. Na zamku cieszyńskim, aż do swojej śmierci w roku 1653, wciąż panuje Elżbieta Lukrecja – ostatnia księżna piastowska, zwana Czarną Księżną. Rok później cesarz rzymsko-niemiecki i król Ferdynand III decyduje o włączeniu dóbr cieszyńskich do tzw. Komory, która ma siedzibę we Wrocławiu, i odtąd nosi nazwę Dóbr kameralnych, inaczej zwana jest też Komorą Cieszyńską¹⁶. Warto podkreślić fakt, iż w XVI wieku na Śląsku Cieszyńskim dochodzi do podziału na tzw. państwa stanowe niższego rzędu, np. frydeckie, frysztańskie, rajske, lutyńskie, rychwałdskie, bogumińskie, co na pewno wpłynęło na różnorodność tutejszej kultury ludowej¹⁷.

Kluczowym wydarzeniem XVI w., mającym ogromny wpływ na rozwój kultury i języka na terenie Śląska Cieszyńskiego, była reformacja. Okres ten nazywano złotym wiekiem kultury. Doszło do potrzeby kształcenia szerszych warstw społecznych w języku dla nich

¹⁴ Popiołek, F. (1934). Jak Czechy zawładnęły Śląskiem. *Zaranie Śląskie*. (1), s. 30–43.

¹⁵ Sowa, A. (1954). Rola języka polskiego na Śląsku Cieszyńskim w wiekach XVI i XVII. *Zwrot*, 1954(2), s. 8.

¹⁶ Kadłubiec, K. D. (2015). *W cieszyńskim mateczniku*. Kongres Polaków w Republice Czeskiej: Czeski Cieszyn., s. 15

Popiołek, K. (1972). *Historia Śląska*. Wydawnictwo Śląsk: Katowice., s. 21–56.

¹⁷ Ochman, R. (1979). Lutyńskie krakowiaki z czasów pańszczyźnianych. *Kalendarz Śląski*. Ostrawa., s. 191–195.

zrozumiałym¹⁸. W tych czasach nie było tolerancji dla lenistwa, kazano wszystkim się kształcić bez względu na ich postawę społeczną. Kładziono duży nacisk na naukę systematyczną, głównie czytanie i pisanie. Szkoły były prowadzone przez wiernych, nie przez państwo. Ewangelicy byli świadomi tego, że najskuteczniejszym środkiem, za pomocą którego można rozpowszechnić wiarę jest szkoła, więc z tego powodu zakładali je niemal wszędzie, a dominował w nich język ojczysty¹⁹. Reforma szkolna wprowadzona przez Marię Teresę nakazywała pobieranie nauki regularnej od dwunastego roku życia, po czym absolwowano naukę dwuletnią powtarzającą, która po roku 1816 obowiązywała młodzież do piętnastego roku życia²⁰. Górale z Wisły, Brennej, Górek, Ustronia czy Jaworza uczyli się czytania z Biblii u pastorów w trakcie niedzielnych szkółek. Niektórzy umieli również pisać²¹. Na terenie Śląska powstały tzw. kościoły leśne, które mogliśmy znaleźć na przykład na Równicy, na zboczach Goduli w Ligołce Kameralnej i pod Małą Czantorią w Lesznej Górnej²².

W XVII wieku tereny śląskie ucierpiały na skutek wojny 30-letniej, przy czym najbardziej Księstwo Cieszyńskie i Opawskie. W tym okresie dochodziło również do licznych prześladowań religijnych, co doprowadziło dużą część protestantów do emigracji na polską stronę. Nieprzypadkowo głównie na Północnym Śląsku często pojawia się nazwisko Szwed, ponieważ właśnie na tych terenach przewinęły się wojska szwedzkie. W roku 1655 do Cieszyna przybył polski król Jan Kazimierz, który uciekał przed Szwedami przez strony jabłonkowskie na Węgry²³. Tutaj ciekawym faktem jest to, że właśnie stąd pochodzą czerwone brucelki górali z Istebnej i Koniakowa, bowiem, jak mówi podanie zostały one uszyte z czerwonego sukna, które dostali Ślązacy w darze od owego króla Jana Kazimierza w zamian za schronienie go w czasie ucieczki²⁴. W dniu dzisiejszym można zobaczyć pozostałości wałów obronnych, zwanych szańcami szwedzkimi, np. w Mistrzowicach koło Czeskiego Cieszyna, które znajdują się na wzniesieniu, tzw. Sośni, skąd mamy możliwość podziwiania Cieszyna z góry. Aż do roku 1740 obszar Śląska należał do korony Habsburgów, na postawie pokoju wrocławskiego z roku 1742 przy Śląsku Austriackim został tylko Śląsk cieszyński i opawski, reszta Śląska przypadła Prusom. Fakt ten miał podstawowe znaczenie dla kształtowania wewnątrzśląskiego pogranicza

¹⁸ Kadłubiec, K. D. (2015). *W cieszyńskim mateczniku*. Kongres Polaków w Republice Czeskiej: Czeski Cieszyn., s. 60.

¹⁹ Popiołek, F. (1913). *Dzieje Śląska Austriackiego*. Wydawnictwo Drukarnia Tow. Domu Narodowego: Cieszyn., s. 306, 326.

²⁰ Londzin, J. (1902). *Stan szkół ludowych w Księstwie Cieszyńskim na początku XIX wieku*. Lwów., s. 35.

²¹ Noworyta, S. (2011). *Beskidnicy*. Gdynia., s. 219.

²² Kadłubiec, K. D. (2015). *W cieszyńskim mateczniku*. Kongres Polaków w Republice Czeskiej: Czeski Cieszyn., s. 62.

²³ Popiołek, F. (1913). *Dzieje Śląska Austriackiego*. Wydawnictwo Drukarnia Tow. Domu Narodowego: Cieszyn., s. 357.

²⁴ Danel, R. (1979). *Beskidzkie opowieści ludowe*. Beskidzkie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne w Bielsku-Białej: Bielsko-Biała., s. 91.

politycznego i kulturowego, co po dziś stanowi ważny czynnik delimitacji językowo-kulturowej, ponieważ w takim położeniu nawarstwiał się wpływ z obu stron granicy²⁵. Świadczą o tym liczne anegdoty, które mają na celu wyśmiewanie Prusów. W roku 1782 obszar ziemi cieszyńskiej został przyłączony do Moraw, z którymi tworzył jedną całość administracyjną, tzw. gubernium, ze stolicą w Brnie. To znacznie przyczyniło się do wielkiego wzrostu wpływów czeskich na żyjącą tu ludność²⁶. Taki stan trwał aż do roku 1849, kiedy doszło do podziału administracyjnego na dwie samodzielne jednostki (morawską i śląską). Obszar obejmował Śląsk Cieszyński i Opawski, siedziba Śląska znajdowała się w Opawie, gdzie później ukonstytuowano sejm i rząd krajowy²⁷. Powstały również trzy powiaty polityczne – bielski, cieszyński i frysztacki.

Gdy cofniemy się na początek XIX wieku, to mamy liczne dowody na to, że przez ziemie śląskie przechodził również Napoleon, który przebywał 6 tygodni w Cieszynie, a jego wojsko również poruszało się przez śląskie tereny²⁸. Do końca I wojny światowej Śląsk był pod panowaniem austriackim, a potem doszło do sporu o ten teren między Polską i Czechosłowacją, który został ukończony na Radzie Ambasadorów w belgijskim Spa 28 lipca 1920 r. Czechosłowacji przypadły tereny lewobrzeżnej Olzy, Polsce zaś prawy brzeg. Teren przyznany Czechosłowacji rozciągał się na 1280km² z ludnością 295 000 osób (48,6% Polaków, 39,9% Czechów, 11,3% Niemców). Powierzchnia polskiego obszaru wynosiła 1002km², a zamieszkiwało ją 139 000 ludzi (61,1% Polaków, 31,3% Niemców, 1,4% Czechów²⁹). Taki podział częściowo spowodował również rozerwanie się związków rodzinnych czy małżeńskich. Nadal jednak dbano o tradycje, kulturę ludową i gwarę po obu brzegach Olzy. W czasie II wojny światowej całe tereny zostały podporządkowane III Rzeszy. I choć doszło do zamknięcia szkół słowiańskich, to ludzi podtrzymywała na wierze gwarą i tradycje, które pielęgnowano na przekór tego, że było to karalne. Po wojnie doszło do złagodzenia sytuacji i podział, który został ustalony w Spa, trwa do dziś. Z całej historii możemy się przekonać o tym, że los tego terenu nie był prosty, przeszedł liczne zmiany i wielokrotnie stawiał społeczności na nim zamieszkujące w trudnych sytuacjach. Mimo to jednak udało się mu przetrwać. Historia Śląska w swym bogactwie i złożoności

²⁵ Sirovátka, O. (1996). *Srovnávací studie o české lidové slovesnosti*. Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR: Brno., s. 183–190.

²⁶ Popiołek, K. (1976). *Śląskie dzieje*. Wydawnictwo Naukowe PWN: Warszawa–Kraków., s. 133–140.

Adamus, A. (1930). *Jazyková otázka ve školství na Těšínsku*. Moravská Ostrava., s. 10–11.

²⁷ Prasek, V. (1894). *Dějiny knížectví Těšínského až do roku 1433*. Opava., s. 192.

Popiołek, K. (1976). *Śląskie dzieje*. Wydawnictwo Naukowe PWN: Warszawa–Kraków., s. 223.

²⁸ Popiołek, F. (1913). *Dzieje Śląska Austriackiego*. Wydawnictwo Drukarnia Tow. Domu Narodowego: Cieszyn., s. 358.

²⁹ Chlebowczyk, J. (1973). *Cieszyn. Zarys rozwoju miasta i powiatu*. Wydawnictwo Śląsk: Katowice., s. 236.

Zahradnik, S. (1992). *Polacy na Zaolziu 1920–1990. Krótki szkic historyczny*. Katowice., s. 4.

przekonuje nas o tym, jak trudne, ale jednocześnie wartościowe może być utrzymanie wyjątkowej kultury tego obszaru, nawet mimo wszystkich niesprzyjających wpływów zewnętrznych. Dokładna analiza wszystkich wieków pozwala poznać, jak historia kształtowała niniejszą formę kultury, tradycji, zwyczajów i gwary. Dzieje tej ziemi nie były zawsze jasne i klarowne, a właśnie dlatego warto je znać, abyśmy mogli ocenić i zrozumieć jej dzisiejszy obraz.

2.2 Na skrzyżowaniu szlaków handlowych

Sięgając jeszcze głębiej do historii dowiadujemy się, iż teren ten był strategiczny ze względu na jego położenie geopolityczne. Przechodziły przez niego najważniejsze szlaki handlowe, mające podstawowe znaczenie dla kształtowania tutejszej tradycji językowo-kulturowej. Chodzi między innymi o szlaki: bursztynowy, miedziany, solny i wołoski, dzięki którym Śląsk stał się od XIII wieku retortą cywilizacji europejskiej. Właśnie dlatego w tym czasie powstało powiedzenie *Lux ex Silesia* – światło ze Śląska.

Świadczy o tym na przykład znalezisko archeologiczne w Kocobędzu – Podobora (niedaleko Cieszyna), gdzie odkryto np. siekierki i toporki. Ten teren najprawdopodobniej zamieszkiwali ludzie kultury łużyckiej. Powstanie tej osady datujemy na ostatnie tysiąclecie p.n.e.³⁰ Podobne przedmioty znaleziono również na obszarze ciągnącym się od Skoczowa aż po Ostrawę. Znalezione tu złote monety i ceramika świadczą o wpływach celtyckich, które miały tutaj miejsce w II w. p.n.e. z powodu sąsiedztwa z Morawami i Słowacją. Później po wędrówce ludów w VII w. przybywają tu już Słowianie. Warto powiedzieć, że tereny cieszyńskie należały do Gołęszyców, czyli plemiona wysuniętego najbardziej na południe wśród wszystkich innych plemion słowiańskich³¹. Osadnicy w tym właśnie okresie mieli tendencje przesuwania się w kierunku gór (z nizin do wyżyn – od północy na południe). Przemieszczanie to opisał w Kronice polskiej Gall Anonim: *od strony Polski Morawy tak są ogrodzone stromymi górami i gęstymi lasami, że i dla spokojnych podróżników, idących pieszo i bez pakunku, drogi są tam niebezpieczne i nader uciążliwe*³².

Następnym kamieniem milowym w rozwoju cywilizacji na terenach ziemi cieszyńskiej byli benedyktyni, którzy zostali na te tereny zesłani przez książąt opolskich. To właśnie oni założyli w Orłowej w roku 1268 klasztor oraz także około 10 wsi w tych okolicach. W trakcie

³⁰ Kadłubiec, K. D. (2015). *W cieszyńskim mateczniku*. Kongres Polaków w Republice Czeskiej: Czeski Cieszyn., s. 21.

³¹ Chlebowczyk, J. (1973). *Cieszyn. Zarys rozwoju miasta i powiatu*. Wydawnictwo Śląsk: Katowice., s. 63–80.

³² Anonim. (1965). *Kronika polska*. Ossolineum., s. 98.

tej kolonizacji mieszała się ludność niemiecka, polska, czeska i śląska, co doprowadziło do szybkiego rozwoju, o czym świadczą dokumenty z XVI wieku, które zaznaczają przynależność 73 cieszyńskich miejscowości do tych terenów³³. Stopniowe rozprzestrzenianie osadnictwa zakończyło się w Koniakowie – najmłodszej wiosce w Beskidach (1712 r.)³⁴.

Powróćmy jeszcze do XIII wieku, kiedy kluczową rolę odgrywali Wołosi – koczownicy, pasterze wysokogórscy, którzy wędrowali w celu poszukiwania pastwisk i łąk od Wołoszyna i Siedmiogrodu aż do Moraw. Na tereny cieszyńskie przybyli w XV wieku. Ten fakt jest bardzo istotny głównie z tego powodu, że osadnicy ci nie reprezentowali jednolitej struktury etnicznej. Między Wołochami mogliśmy znaleźć osoby o różnym pochodzeniu, np. Serbów, Rusinów, Słowaków czy Albańczyków. Właśnie ten fakt miał duży wpływ na barwny rozwój kultury, która rozkwitała szczególnie w pieśniach, opowiadaniach, tańcach, a także w języku. Od XVI wieku doszło do stabilizacji tych właśnie osadników, ponieważ mieli oni tendencję do przesuwania się z wyżyn do nizin – zimą, a latem odwrotnie. Nazwisko Wałach jest do dziś bardzo często spotykane na tym obszarze. Pojawiło się ono na terenie Cieszyna już w roku 1519³⁵, a później od roku 1530 znamy go również m.in. z Bukowca, Gutów, Żukowa Dolnego i podcieszyńskich Mostów. Pozostałością nazewniczą po Wołochach są na przykład nazwy terenowe, chodzi o nazwę wzniesienia – „kiczera”, „kikula”, które wywodzą się z języka rumuńskiego lub określenia i nazwy z gospodarki szałasniczej takie jak „putyra”, „gielata” i „czutora”, czyli drewniane naczynia klepkowe, które były używane w magazynowaniu mleka lub jego przetworów³⁶. Jednym z najbardziej znanych i rozpowszechnionych słów pochodzenia rumuńskiego, które używamy w gwarze do dziś, jest „corek” oznaczający małą zagrodę dla dobytku (np. dla świń i cieląt) lub plonów takich jak ziemniaki, rzepy lub buraki³⁷. Wołosi przynieśli z sobą również pewne pierwiastki organizacyjne, znaczące z punktu widzenia osady, która stanowiła ważny punkt rozwoju następnych generacji. Na ich czele stał bowiem wojewoda, który miał nadzór nad wszystkimi osadnikami szałasów. Pamiątka na te czasy została jeszcze w Oldrzychowicach, gdzie dochował się dom, na którym widnieje nazwa „Do Wojewodzika”. Osadnicy ci odegrali równie ważną rolę w tworzeniu i kształtowaniu folkloru cieszyńskiego, bowiem właśnie oni, jako baczowie nie byli tubylcami i tym samym stanowili

³³ Kadłubiec, K. D. (2015). *W cieszyńskim mateczniku*. Kongres Polaków w Republice Czeskiej: Czeski Cieszyn., s. 22.

³⁴ Kadłubiec, K. D. (1972). O kształcie i osadnictwie wsi cieszyńskich. *Phyniesz Olzo*. (2). Ostrawa., s. 11–19.

³⁵ Popiołek, F. (1939). *Historia osadnictwa w Beskidzie Śląskim*. Wydawnictwa Instytutu Śląskiego: Katowice, s. 29–31.

Kadłubiec, K. D. (2015). *W cieszyńskim mateczniku*. Kongres Polaków w Republice Czeskiej: Czeski Cieszyn., s. 23.

³⁶ Kadłubiec, K. D. (1972). O kształcie i osadnictwie wsi cieszyńskich. *Phyniesz Olzo*. (2). Ostrawa., s. 11–19

³⁷ Pilorz, A. (1983). Zapożyczenia romańskie w gwarze Śląska Cieszyńskiego. *Rocznik Cieszyński*, IV/V. Katowice., s. 183–196.

tajemniczy element dla tutejszych mieszkańców. Ludzie lokalni uważali ich za tajemnicze postacie, posiadające magiczne umiejętności. Czasami możemy się spotkać również z tym, że przedstawieni są oni jako bohaterowie opowieści. Legendarną opowieścią jest historia o baczyci z Kozubowej, który miał na sztalasie napis: „Tu się żyje bez starości”³⁸. Anna Kadłubcowa z Karpętnej zaśpiewała tak³⁹:

*Żynili się trzo Wałaszy,
jedyn starszy a dwo młodszy.
Mieli gymby fusate,
a czopczyska kłapate.
Był też jedyn Wałach godny,
co miał godnie brzuszek głodny.
Zjod trzi kopy gałuszek,
jeszcze miał głodny brzuszek.*

Już w opisie historii wspomniano o głównych szlakach handlowych na terenie Śląska Cieszyńskiego. To ważny temat, który odgrywał kluczową rolę w mieszaniu kultur, języków i zwyczajów na tym terenie. Śląsk Cieszyński stanowił główny szlak dróg handlowych i migracyjnych. Jak już nadmieniano, północne strony ziemi cieszyńskiej zahaczał legendarny szlak bursztynowy, który łączył Morze Bałtyckie z Rzymem i Bizancjum. Kupcy, w celu poszukiwania bursztynu wędrowali właśnie przez te tereny. Przez ten szlak przechodziły również bardzo często osoby wykształcone, np. artyści i intelektualiści, ponieważ trasa ta łączyła inne kraje z kulturą południowo i wschodnioeuropejską⁴⁰. W czasach Piastów droga bursztynowa straciła znaczenie z powodu walk między wojskami polskim i plemionami pomorskimi. Po upadku starożytnego Rzymu w V wieku handel europejski przeorientował się na wschodnią stronę do krajów arabskich i bizantyjskich. Prowadził tam szlak kijowski (od Morza Czarnego przez Kijów, Kraków i Śląsk na Pragę), gdzie dochodziło do handlu niewolnikami, miodem, futrami i różnymi tkaninami⁴¹. Pisze o tym Ibrahim Ibn Jakub – kupiec żydowski z muzułmańskiej części Hiszpanii w X wieku. Konkretyzuje, iż do Pragi jako miasta

³⁸ Kadłubiec, K. D. (1973). *Gawędziarz cieszyński Józef Jeżowicz*. Ostrawa., s. 121–122.

³⁹ Kadłubiec, K. D. (2015). *W cieszyńskim mateczniku*. Kongres Polaków w Republice Czeskiej: Czeski Cieszyn., s. 24.

⁴⁰ Bystroń, J. S. (1947). *Kultura ludowa*. Wydawnictwo Trzaska, Evert i Michalski: Warszawa., s. 73–90.

⁴¹ Popiołek, F. (1913). *Dzieje Śląska Austriackiego*. Wydawnictwo Drukarnia Tow. Domu Narodowego: Cieszyn., s. 238.

Pošvář, J. (1964). Obchodní cesty v českých zemích, na Slovensku, ve Slezsku a v Polsku do 14.století. *Slezský Sborník*., s. 55.

z największym rynkiem targowy w krajach słowiańskich, przybywają od stron krakowskich Rusini i Słowianie, którzy proponują tam swoje towary.

Ważnym punktem, w którym przecinała się następna droga handlowa, tym razem z pośrednictwem wody, był obszar, który rozciągał się od Morza Bałtyckiego do Morza Czarnego przez dolinę Olzy, Odry przez Wrocław do Szczecina. Z tego strategicznego szlaku korzystali np. Słowacy i Węgrzy, ale również ludy znad Morza Śródziemnego. Fakt ten potwierdzają na przykład znalezione monety (złote, srebrne, miedziane) pochodzące z tego okresu. Świadczą o tym znaleziska w okolicach Nawsia, które odkryto w trakcie budowy torów kolejowych. Następną – złotą monetę cesarza Walentyniana I – która miała dużą wartość, wykopano np. w Ligotce Kameralnej. Ogólnie znalezisk jest 33, potwierdzają one sporą aktywność handlową na tym terenie⁴². Głównym grodem strzeżącym te szlaki był ten w Podoborze, o którym już wcześniej wspominałam. Były również następne, mniejsze grody, które pełniły tę samą funkcję, ludność lokalna nazywała je „zómczyskami”⁴³. Warto wspomnieć o tym, że przez te tereny prowadziła również droga, po której przewożono słowacką miedź w XVI wieku, a właśnie z tej racji nazwano ten szlak miedzianym⁴⁴. Miedź kierowano z głównego ośrodka – Cieszyna – przez Bogumin aż do Wrocławia. Cieszyn został centrum, w którym można było zamawiać miedź. To postawienie utrzymało się do XVII wieku, kiedy możliwość handlu została przerwana z powodu wojny 30-letniej w 1643 roku i nałożenia wysokiego cła przez Habsburgów⁴⁵. Ruch na tym szlaku ożył później głównie dzięki ludności przesuwającej się w celu zarobku i handlu. Drogę tę nazwano drogą cesarską, bo właśnie cesarz Józef II i panujący Austriacy doprowadzili do jej odnowienia⁴⁶.

Następnym ważnym szlakiem była droga łącząca Wiedeń, Wyszaków, Ołomuniec, Nowy Jiczyn, Frydek, Cieszyn i Kraków ze wschodnią Słowiańszczyzną. Na terenie, który omawiam droga ta prowadziła przez Jabłonków, Piosek, Bukowiec, Istebną, Koniaków, Kamesznicę i Żywiec, odkąd toczyła się na Bielsko, Kęty, Zator, Oświęcim i Kraków. Sprowadzano tu sól i właśnie dlatego nazwano go szlakiem solnym, gwarowo solokym⁴⁷.

⁴² Karger, W. (1934). Znaleźiska monet rzymskich na Śląsku Cieszyńskim. *Zaranie Śląskie*. (2). Cieszyn., s. 101–102.

Chlebowczyk, J. (1973). *Cieszyn. Zarys rozwoju miasta i powiatu*. Wydawnictwo Śląsk: Katowice., s. 73–76.

⁴³ Popiołek, F. (1950). Najdawniejsze dzieje Cieszyna. *Zwrot*. (4)., 2–4.

Popiołek, F. (1950). Początki miast w Księstwie Cieszyńskim. *Zwrot*. (6), s. 2–5.

Popiołek, F. (1954). Z dziejów i walki wsi Karpętnej. *Zwrot*. (5)., s. 2–3.

⁴⁴ Kadłubiec, K. D. (2015). *W cieszyńskim mateczniku*. Kongres Polaków w Republice Czeskiej: Czeski Cieszyn., s. 26.

⁴⁵ Popiołek, F. (1950). Początki miast w Księstwie Cieszyńskim. *Zwrot*. (4)., s. 2.

Popiołek, F. (1951). Szańce Jabłonkowskie i ich znaczenie w dziejach Śląska Cieszyńskiego. *Zwrot*. (10)., s. 8.

⁴⁶ Popiołek, F. (1939). *Historia osadnictwa w Beskidzie Śląskim*. Wydawnictwa Instytutu Śląskiego: Katowice., s. 15–17.

⁴⁷ Kadłubiec, K. D. (2015). *W cieszyńskim mateczniku*. Kongres Polaków w Republice Czeskiej: Czeski Cieszyn., s. 27.

Surowiec ten został odkryty najpierw w Bochni a potem w Wieliczce. W drugiej połowie XIII wieku jeździli po niego kupcy ze wszystkich stron Moraw, a również z Cieszyna, odkąd przywozili go na swoje tereny. Warto podkreślić, że Cieszyn od XV wieku stał się znaczącym ośrodkiem handlu solą⁴⁸. W Cieszynie powstał skład soli, który kazał postawić książę Bolko⁴⁹. Rozpowszechnienie polskiej soli przyczyniło się do nawiązania bliższych stosunków handlowych z rynkami czeskim i słowackim. Ludzie bowiem kupowali sól w zamian za ser, sadło, masło, jajka i inne podobne tym towary⁵⁰. Głównym punktem wytycznym był również Jabłonków, na którego rynku odgrywał się właśnie ten jarmark. Praca tutejszych chłopów cieszyńskich (i również poddanych z okolicznych miast i wiosek) polegała głównie na wożeniu soli, wyprawianiu koni, przygotowywaniu worków itp.⁵¹. Sól nie była jednak jedynym połączeniem pomiędzy Galicją, a Śląskiem, ziemiami morawskimi i czeskimi, ponieważ od XVI wieku kupcy z polskim sukrem, woskiem i lnem podążali z Galicji w kierunku na zachód. Później w odwrotnym kierunku wyprawiali się morawscy tkacze i sukiennicy, którzy podejmowali pracę w manufakturach na terenach polskich⁵². Przez tereny Śląska Cieszyńskiego przewijał się handel litewski, rosyjski i ukraiński, które to w XVII wieku kierowały się na zachód (omijając Gdańsk). Chodziło głównie o handel wyrobami tekstylnymi. Specjalny charakter nadawało szlakowi pędzenie bydła, głównie wołów. Trasa ta ciągnęła się przez Rzeszów, Oświęcim, Śląsk, Morawy aż do Czech (oczywiście przez Cieszyn), gdzie na Saskiej Kępie odbywały się ich postoje⁵³. W drugiej połowie wieku XVII Polska południowa dostarczała wciąż skórę, wełnę, olej lniany, zboże i wosk, a w zamian za to zaopatrywano ją tekstyliami, żelazem i szkłem. Ciekawym faktem jest, że na Śląsku Cieszyńskim prowadzono również własną działalność handlową ze względu na bardzo dobre warunki do hodowli lnu i owiec. Swego czasu nazywano nawet Cieszyn przedmieściem Krakowa, ze względu na intensywne kontakty handlowe z tym obszarem⁵⁴. Powoli towary rozpowszechniały się i były bardziej różnorodne. Handlowano np. rybami, owocami suszonymi, tkaninami, piwem, a także wódką, którą spopularyzował w XVII wieku Fryderyk Wilhelm, wydzierżawiając

⁴⁸ Kadłubiec, K. D. (2015). *W cieszyńskim mateczniku*. Kongres Polaków w Republice Czeskiej: Czeski Cieszyn., s. 27.

⁴⁹ Popiołek, F. (1916). *Dzieje Cieszyna*. Polskie Towarzystwo Pedagogiczne: Cieszyn., s. 34.

⁵⁰ Kadłubiec, K. D. (2015). *W cieszyńskim mateczniku*. Kongres Polaków w Republice Czeskiej: Czeski Cieszyn., s. 27.

⁵¹ Gabriel, F. (1967). *Polská sůl ve Slezsku a na Moravě*. *Slezský sborník*., s. 505–515.

Szczotka, S. (1939). *Z dziejów stosunków polsko-morawskich*. *Gronie*. (1), s. 38.

⁵² Kadłubiec, K. D. (2015). *W cieszyńskim mateczniku*. Kongres Polaków w Republice Czeskiej: Czeski Cieszyn., s. 28.

⁵³ Popiołek, F. (1913). *Dzieje Śląska Austriackiego*. Wydawnictwo Drukarnia Tow. Domu Narodowego: Cieszyn., s. 248–285.

⁵⁴ Grobelny, A. (Red.). (1968). *Ostravsko do roku 1848*. Ostrava, s. 162–169.

⁵⁴ Popiołek, F. (1913). *Dzieje Śląska Austriackiego*. Wydawnictwo Drukarnia Tow. Domu Narodowego: Cieszyn., s. 285.

mieszczanowi krakowskiemu Janowi Mollerowi jej wyszynk znajdujący się na terenie Cieszyna oraz we wsiach, które należały do Komory Cieszyńskiej⁵⁵. W późniejszych latach rozpowszechnił się również handel drewnem, który datujemy na XIX wiek. Właśnie w tych latach rozpoczęła się rozbudowa przemysłu hutniczego na terenie Śląska Cieszyńskiego. W XIX wieku nawiązano kontakty ze Słowakami, od których sprowadzano rudę żelazną⁵⁶.

2.3 Na skrzyżowaniu szlaków kulturowych

Teraz chciałabym poświęcić uwagę pozostałościom kulturowym po grupach przebywających tymczasowo lub na stałe na obszarze kluczowym dla rozważań niniejszej pracy.

Wołosi przynieśli ciekawe elementy języka, których używano przez wieki. Chodziło na przykład o słowo „sigła”, który wywodzi się z języka rumuńskiego i oznacza mokradło, teren mokry. Z tym właśnie wyrazem spotkamy się w Jabłonkowie, poruszając się w kierunku Piosku⁵⁷. Następnym wyrazem jest „klog” oznaczający podpuszczkę z ususzonego żołądka cielęcego, którą używano do ścięcia mleka owczego w celu uzyskania sera. Trzecim słowem jest „strąga”, również oznaczenie niezbyt urodnej kobiety, ale w prawdziwym znaczeniu otwór w koszorze, przez który dojono owce⁵⁸. Więcej o zagadnieniach językowych napisano w dalszej części pracy poświęconej tematyce języka. Kultura Wołochów ukształtowała również region pod względem folklorystycznym. Chodzi na przykład o piosenki wolnometryczne (*Doliny, doliny, Hej gróniczku, gróniczku*) będące komunikacją muzyczną między dziewczynami, pasącymi krowy na nieraz oddalonych od siebie pastwiskach, o tańce (*owięziok, rejna, masztolka*) wykonywane w dwumarze i będące popisem sprawności fizycznej górali, opowiadania (*Tu się żyje bez starości, Cykl opowiadań o pasterzach*) manifestujące spryt i dowcip mieszkańców gór oraz podania miejscowe związane z miejscowościami założonymi przez Wołochów – Tyra, Koszarzyska. Wpływ Wołochów widzimy również w cieszyńskich strojach ludowych, szczególnie góralskich, w ich kroju, kolorystyce i nazewnictwie – wałaszczoki, czyli spodnie do stroju góralskiego.

⁵⁵ Kadłubiec, K. D. (2015). *W cieszyńskim mateczniku*. Kongres Polaków w Republice Czeskiej: Czeski Cieszyn., s. 29.

⁵⁶ Šmerda, M. (1968). *Těšínsko před povstáním v roce 1766*. Ostrava., s. 174–188.

Grobelný, A. (Red.). (1968). *Ostravsko do roku 1848*. Ostrava., s. 183.

Popiołek, F. (1976). *Śląskie dzieje*. Wydawnictwo Naukowe PWN: Warszawa-Kraków., s. 111.

⁵⁷ Kadłubiec, K. D. (2015). *W cieszyńskim mateczniku*. Kongres Polaków w Republice Czeskiej: Czeski Cieszyn., s. 23.

⁵⁸ Pilorz, A. (1983). Zapożyczenia romańskie w gwarze Śląska Cieszyńskiego. *Rocznik Cieszyński.*, IV/V. Katowice., s. 183–196.

Ważnym wątkiem folklorystycznym w ciągu wieków były również wędrowki cieszyńiaków, którzy udawali się w różne strony świata. Najczęściej chodziło o rzemieślników, odbywających podróż np. do Triestu, Lwowa, Wiednia czy nawet Wenecji. Stąd wywodzą się przykładowo kolorowe zdobienia na strojach cieszyńskich, mianowicie biżuteria na żywotkach kobiecego stroju cieszyńskiego oraz jabłonkowskiego (np. orpan – bogaty naszyjnik, mający rodowód włoski), wątki w opowiadaniach, zaczerpnięte z ich wojaży, opowieści na temat wierzeń, związane z magią pasterską, wędrowną dusz i zaświatami. Takie pochodzenie mają również liczne ballady związane z pierwszą wojną światową oraz Turkami (na przykład *O córce sprzedanej do niewoli tureckiej*).

Jednym z głównych miejsc, w którym odbywały się jarmarki, był, już wspomniany Jabłonków, stanowiący miejsce spotkań licznych narodów i grup etnicznych z całej okolicy i świata. Targi jabłonkowskie rozpoczęły swoje działanie po wydaniu zezwolenia przez cesarza Ferdynanda III.. Odbywały się parę razy w roku, co pozytywnie wpłynęło na rozwój rzemiosła. Mieszkała się tu głównie ludność śląska, polska i słowacka, co przyczyniło się do rozwoju słów gwarowych i innych elementów dziedzictwa kulturowego. Chodziło na przykład o tańce (*Czardasz śląski, Szot Madziar*), piosenki (*Przez Istebne cesta cymbrowano, Hore Kóniokowym ceściczka, Pod moim okiynkym* itd.) i słowa, takie jak *cmer* – śmietana, *banhof* – dworzec, *kierchów* – cmentarz, *cesta* – droga, *werk* – huta, *zihlaw* – pokrzywa, *hore* – na górze itp.). O tym, że Jabłonków był ważnym centrum wymiany kulturowo-językowej świadczy m.in. wiersz z połowy XVIII wieku autorstwa Ludwika Heimba – *W Jabłónkowie sóm Jackowie, rozumiejom każdej mowie, handlowali z Węgrem, Turkiem, szli na szanice z Brandenburgiem*⁵⁹. Wiersz może mieć różne brzmienie, ponieważ doszło już do jego wielku modyfikacji.

Głównymi i oczywistymi nosicielami naczelných wpływów kulturowych byli mężczyźni pełniący służbę wojskową. Wracali z niej z dużą ilością pieśni, które miały na celu wielbienie Józefa II, Franciszka Józefa czy arcyksięcia Rudolfa.⁶⁰ Przynosili również opowiadania, wierzenia i zwyczaje, których nauczyli się poza granicami Śląska. Często stawali się autorytetami w swych wsiach ze względu na to, że wszyscy chętnie wysłuchiwali ich historii i opowiadań z dalekich krajów. Pochodzenie pieśni można było poznać dzięki melodii, rytmice (czardaszowej) i językowi (niewola, strzelba, nieprzyjaciół, front, itp.). Pięknym dowodem na to jest na przykład piosenka dolnośląska, której muzyka, słowa i melodia wskazują na Morawy jako na teren, z którego się wywodzi⁶¹.

⁵⁹ Kadłubiec, K. D. (2015). *W cieszyńskim mateczniku*. Kongres Polaków w Republice Czeskiej: Czeski Cieszyn., s. 32.

⁶⁰ Bystroń, J. S. (1947). *Kultura ludowa*. Wydawnictwo Trzaska, Evert i Michalski: Warszawa., s. 116.

⁶¹ Kadłubiec, K. D. (Red.). (1995). *Kultura ludowa na pograniczu*. (1). Uniwersytetu Śląskiego: Katowice., s. 11.

*Ta nieszczęsno latarniczka ta mi zgasła,
A jo zech nie wiedziół, gdzie warta szła.
A warta mie pochyciła,
Do miasta do Berna prowadziła.
Dy się moja miła dowiedziła,
Do miasta do Berna przijechała.
Cóżeś zrobił, mój syneczku,
Lżeś wyfasował szablinczku.*

Kiedy w roku 1781 zniesiono poddaństwo, liczni chłopci cieszyńscy zapuszczali się na tzw. Dolne Ziemie, gdzie zajmowali się produkcją saletry potasowej. Byli oni nazywani saletarzami⁶². Może właśnie za ich pośrednictwem dotarły na Śląsk Cieszyński uherszczoki, czyli fartuchy noszone wraz z strojem cieszyńskim. Ich nazwa wywodzi się stąd, że pochodziły z kultury węgierskiej, czyli uherskiej. Na lnianym podkładzie były malowane modrym nadrukiem. Następną pozostałością są rytmy i melodie takie jak *Co jo się tam nachodził, Jak to na wojence ładnie, Na Istebnym cesta cymbrowano* czy np. *Idzie ksiądz po drodze*⁶³. Piosenki te świadczą o wpływach tradycji słowackiej na tradycję cieszyńską. Ich tekst był oryginalny, melodia natomiast została przejęta od sąsiadów. Charakterystyczne dla wyjazdów za pracę były również tereny Westfalii i dalekie kraje takie jak np. Kanada⁶⁴, odkąd Józef Jeżowicz z Koszarzysk opowiada, kiedy po tułaczce kanadyjskiej osiadł na ojcowiznie⁶⁵. Przekonywał on ludzi lokalnych o tym, iż wszystkie jego przywiezione opowieści są prawdziwe, ponieważ zawarł w nich często sporo detali, na przykład ich przeżycia, wzbogacone i podbarwione innymi opowieściami⁶⁶. Chodziło na przykład o takie opowiadania jak *Jako jedyn ksióndz miał w Kanadzie kozani*⁶⁷, *Sónd w Kanadzie*⁶⁸, *Kozani w Kanadzie*⁶⁹ itp..

Nad Olzą spotykało się również sporo rzemieślników, na przykład takich jak szklarze, druciarze i miszkarze ze Słowacji, których jeszcze po drugiej wojnie światowej mieliśmy okazję spotkać na terenach cieszyńskich. Opowiadali oni liczne historie reprezentujące gatunek

⁶² Broda, J. (1974). Ośrodki saletarskie na Podbeskidziu. *Kalendarz Śląski*. Ostrava., s. 113–115.

⁶³ Kadłubiec, K. D. (Red.). (1995). *Kultura ludowa na pograniczu*. (1). Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego: Katowice., s. 11.

⁶⁴ Bystroń, J. S. (1947). *Kultura ludowa*. Wydawnictwo Trzaska, Evert i Michalski: Warszawa., s. 234.

⁶⁵ Kadłubiec, K. D. (2015). *W cieszyńskim mateczniku*. Kongres Polaków w Republice Czeskiej: Czeski Cieszyn, s. 41.

⁶⁶ Kadłubiec, K. D. (1973). *Gawędziarz cieszyński Józef Jeżowicz*. Ostrawa., s. 16–17.

⁶⁷ Tamże, s. 172.

⁶⁸ Tamże, s. 187.

⁶⁹ Tamże, s. 201.

opowieści z życia. Widziano ich również w stronach azjatyckich i australijskich. Największa grupa przybyła do Czech, na Morawy i na Śląsk⁷⁰. Liczyła ona około 1000 osób. Ich głównym zadaniem było naprawianie rozbitych naczyń i sprzedaż rozmaitych produktów. Grupa ta przynosiła ze sobą opowiadania wspomnieniowe oraz kawały i anegdoty. Chodzi na przykład o *Ło Słowioku*⁷¹, *Jako Słowiocy kulali gnoty*⁷², *Jako szeł Słowiok koło fary*⁷³. Opowiadania te cechuje zaparwienie komiczne i często związane są z różnymi sytuacjami, w których znaleźli się ich bohaterowie.

Na terenach cieszyńskich byli bardzo popularni ze względu na to, że przyszli z niedalekich regionów przy Czacy i Żyliny, które w dniu dzisiejszym znajdują się tuż za granicami. Następnymi Słowakami, którzy dotarli na tereny śląskie byli obywatele Słowacji północnej. Przywozili oni również przeróżne produkty, które cieszyły się popularnością zarówno wśród dorosłych jak i dzieci, ale szczególnej uwagi są warte przedmioty sakralne, przywożone właśnie przez tych kupców. Były to różańce, obrazy święte i przeróżne książki. Sprzedając je opowiadali wciągające historie głównie o ziołach, co prawda, że sporo praktyk z lecznictwa utrzymało się przez następne stulecia na terenach śląskich⁷⁴. Tych kupców nazywano szafranikami ze względu na sprzedaż szafranu lub olejkarzami od innych ziół i olejów⁷⁵.

Wyżej wspomniany węgiel był w centrum uwagi ludności z tego terenu. Przynosił on duże dochody, ale wiązał się z nim również pewne problemy. Właśnie w czasach odkrycia złóż węgla region przykuł uwagę okolicznych narodów, ponieważ ludzie przenosili się tu za pracę. Dochodziło do industrializacji i ponownego mieszania kultur i zwyczajów. Powstała tu głównie kultura robotnicza, a szczególnie górnicza⁷⁶. Przykłady można znaleźć w pieśniach na temat obrzędowości górniczej oraz ludowych opowiadaniach takich jak: *Teraz cosi z Barbary*⁷⁷, *Co dokazował Roik*⁷⁸, *Opowiadani bezrobotnego*⁷⁹. Opowiadania z tematyką górniczą reprezentują gatunki kawał i anegdota, a ich komizm polega na eksponowaniu kontrastu między

⁷⁰ Polonec, A. (1974). *Trenčianske drotárstvo a vzťahy českého ľudu k nemu. Moravsko-slovenské vzťahy v lidové kultúre*. Ostrava Profil: Ostrava, s. 77–83.

⁷¹ Kadłubiec, K. D. (1973). *Gawędziarz cieszyński Józef Jeżowicz*. Ostrava., s. 205.

⁷² Tamże, s. 206.

⁷³ Tamże, s. 207.

⁷⁴ Ciszewski, S. (1922). *Sól. Wisła*. Warszawa, s. 81–83.

Bystron, J. S. (1947). *Kultura ludowa*. Wydawnictwo Trzaska, Evert i Michalski: Warszawa., s. 120–124.

Kadłubiec, K. D. (2015). *W cieszyńskim mateczniku*. Kongres Polaków w Republice Czeskiej: Czeski Cieszyn., s. 43.

⁷⁵ Tamże, s. 42.

⁷⁶ Kadłubiec, K. D. (Red.). (1995). *Kultura ludowa na pograniczu*. (1). Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego: Katowice., s. 13.

⁷⁷ Kadłubiec, K. D. (1993). *Górnicy śmiech*. Wrocław., s. 132.

⁷⁸ Tamże, s. 40.

⁷⁹ Tamże, s. 149.

„swój“ a „obcy“, przy czym „swój“ jest podmiotem komizmu, „obcy“ zaś jego przedmiotem, obiektem.

2.4 Na skrzyżowaniu szlaków językowych

Aby zrozumieć dzisiejszy kształt języka używanego na opisywanych terenach, musimy ponownie sięgając głęboko do historii, a mianowicie do XIII wieku, kiedy narodziło się Księstwo Cieszyńsko-Oświęcimskie. W tych właśnie czasach posługiwano się kosmopolityczną łaciną. Od drugiej połowy XIV wieku, wraz z rozwojem handlu, rzemiosła i miast, zaczynają pojawiać się pierwsze zmianki o języku niemieckim⁸⁰. Sto lat później dowiadujemy się o wpływach czeskich. Jako język należący do grupy języków słowiańskich był o wiele łatwiej rozumiany przez lokalną ludność niż język niemiecki czy łacina. Jednak po bitwie na Białej Górze dominacja języka czeskiego maleje a ster przejmuje z powrotem język niemiecki, a w pewnych kręgach łacina. Później znów na chwilę zamieniły się te dwie fale. Język polski natomiast zaczyna pojawiać się na opisywanych terenach na początku XVII wieku⁸¹. Właśnie w tych czasachoba języki – polski i czeski – stały obok siebie zajmując czołowe miejsce w państwie. Po Wiośnie Ludów osłabia się znaczenie języka czeskiego, który został zastąpiony przez język niemiecki. Taka postawa utrzymuje się aż do końca czasów austriackich⁸². Awans języka polskiego związany był głównie z kryterium etnicznym.

Gwara cieszyńska radziła sobie z wpływami bardzo różnie. Po odłączeniu się Śląska Cieszyńskiego od terenów polskich w XIV wieku procesy zachodzące na tle językowym rozwijały się poza głównym ośrodkiem języka polskiego. Gwarę na początku kształtowały wpływy z Małopolski i Mazowsza, potem wpłynęło na jej kształt także przesunięcia stolic I Rzeczypospolitej. Wgłębiając się w tę sprawę trudno nie zauważyć, iż gwara została zakonserwowana w postaci średniowiecznej. Przyczyniło się do tego również nabożeństwo luteriańskie, które wygłaszane było wyłącznie po polsku⁸³. Pojawiały się również utwory Reja i Kochanowskiego, a zwłaszcza psalmy i pieśni. Wiara odgrywała kluczową rolę w rozwoju języka, gwary i całokształtu kulturowego. Powstawały szkoły parafialne – katolickie, które były państwowe, gdzie dominował język czeski, i polskie, w których mówiono i uczono w języku

⁸⁰ Kadłubiec, K. D. (2015). *W cieszyńskim mateczniku*. Kongres Polaków w Republice Czeskiej: Czeski Cieszyn., s. 91.

⁸¹ Kadłubiec, K. D., Milerski, W. (2001). *Cieszyńska ojczyzna polszczyzna*: Czeski Cieszyn–Cieszyn., s. 16–20.

⁸² Greń, Z. (2000). *Śląsk Cieszyński: Dziedzictwo językowe*. Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy: Warszawa., s. 17–18.

⁸³ Kadłubiec, K. D. (2015). *W cieszyńskim mateczniku*. Kongres Polaków w Republice Czeskiej: Czeski Cieszyn., s. 93.

polskim⁸⁴. O polskości w ewangelickich zakładach, włącznie ze szkołami, świadczą pamiętniki cieszyńskich chłopów ewangelickich z XVIII i XIX wieku, pisane w polszczyźnie cieszyńskiej z elementami gwarowymi (fonetycznymi, gramatycznymi i słownikowymi)⁸⁵. Nagrobki pastorów z końca XVIII i początku XIX wieku cieszyńskich również świadczą o polskości, i choć często wywodzili się oni np. ze Słowacji, ówczesnych Węgier (A. Paulini do Bystrzycy nad Olzą, St. Nikolaides do Ligotki Kameralnej⁸⁶). Nauczyli się tutaj lokalnego języka i wygłaszali kazania w języku polskim. Pamiątka utrzymuje się do dziś w kościele bystrzyckim, w którym znajdują się kamienne płyty, na których widnieją napisy, takie jak: *Uyrze Was, a będzie się radowało serce Wasze. Jan: XVI 22. Tak brzmi z grobu do swoich miłych Amalia Christina Paulini, po tym jak się z nami rozłączyła Dnia VI. FEBR. 1799*⁸⁷. W następnych latach często mogliśmy zauważyć w mowie elementy staropolszczyzny, które miały wpływ na ukształtowanie gwary. Profesor Jan Szczepański nazwał tę oto gwarę językiem ocalenia narodowego⁸⁸, a właśnie dlatego, że *Śląsk to bodaj jedyna dzielnica w Polsce, w której narzecze ludowe nie zostało zepchnięte do roli pogardzonego kopciuszka (...), tu żyje ono jeszcze nieraz w swobodnej mowie ludzi wykształconych*.⁸⁹

2.4.1 Podział gwary na terenie Śląska Cieszyńskiego

Na terenie będącym głównym przedmiotem rozważań w tej pracy możemy wyodrębnić trzy naczelną gałęzie gwary cieszyńskiej. Pierwszą z nich jest odmiana południowocieszyńska, inaczej jabłonkowska, która obejmuje obszar od granicy ze Słowacją, tzn. od Herczawy, Mostów koło Jabłonkowa, Koniakowa, Istebnej i Jaworzynki aż do Milikowa, Koszarzysk i Gródka łącznie z trzema ostatnimi wymienionymi miejscowościami. Warto podkreślić, że ta odmiana wyróżnia się między innymi ze względu na akcent, który nie pada w niej na przedostatnią sylabę tak, jak we wszystkich innych odmianach gwary cieszyńskiej, ale na sylabę pierwszą, czyli jest akcentem inicjalnym⁹⁰.

Następną odmianą jest odmiana środkowocieszyńska, która rozciąga się w środkowej części Śląska Cieszyńskiego, a mianowicie na terenie od Datyń Dolnych, Błędowic Dolnych,

⁸⁴ Jarosz, M. (1909). *Śląsk Cieszyński*. Spółka Nakładowa Książka: Kraków., s. 44–45.

⁸⁵ Broda, J. (1978). Zapisniki chłopów śląskich. *Regiony*. (1), s. 58–90.

⁸⁶ Kadłubiec, K. D. (2015). *W cieszyńskim mateczniku*. Kongres Polaków w Republice Czeskiej: Czeski Cieszyn, s. 94

⁸⁷ Kadłubiec, K. D., Milerski, W. (2001). *Cieszyńska ojczyzna polszczyzna: Czeski Cieszyn–Cieszyn.*, s. 23.

⁸⁸ Szczepański, J. (1991). Kultury pogranicza. *Przegląd Humanistyczny*. (10). Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, s. 1–7.

⁸⁹ Rospond, S. (1976). *Dzieje polszczyzny śląskiej*. Opole, s. 446.

⁹⁰ Kadłubiec, Karol Daniel. (2023) *Mały leksykon kultury ludowej Śląska Cieszyńskiego*. Bystrze., s. 10.

Żywocic, przez Suchą Górą, Stonawę aż do Łąk nad Olzą. W ostatnich dwóch wymienionych miejscowościach od czasu od czasu pojawiają się elementy gwary północnocieszyńskiej ze względu na położenie graniczne z tą oto odmianą.

Trzecią odmianą jest odmiana północnocieszyńska rozpinająca się od granicy z Górnym Śląskiem, czyli od Bogumina, Kopytowa, Wierzniowic, Piotrowic, Piersnej, Łąk nad Olzą przez stronę północno-zachodnią na terenie Pudłowa, Zabłocia, Rychwałdu, Pietwałdu i Szumbarku. Ciekawe jest, że na polskiej stronie nie zanotowano tej odmiany gwarowej⁹¹.

Czwartą odmianą jest gwara wiślańska, która używana jest wśród pokolenia starszego, czyli wśród ludności autochtonicznej. Nie mamy tutaj na myśli ludności napływowej. Po polskiej stronie Olzy młodzież w ogóle nie używa gwary, po prawej stronie zaś (czeskiej) gwara rozpowszechniona jest na całym terenie.

Wszystkie odmiany gwary mają wspólne cechy. We wszystkich wymawia się -ro- (-ró-), -lo (ło-), -ar-, -eł-: *glód, bróna, włośny, garniec, pełny*. Wszędzie figuruje tak zwane o pochylone (ó), które wymawiane jest między samogłoskami o i u: *mróz, dóm, znóm*. We wszystkich odmianach słyszymy tzw. e rozszerzone, wymawiane jako y: *mlyko, syr, kolyba, bruclyk, piyrzi, plyść*. Samogłoski nosowe wymawiane są jako -ón-, -yn-, -óm-: *kónt, sónd, sómsiod*. Nazywamy to wymową synchroniczną. Również wszędzie występują spółgłoski miękkie: *wiesieli, czerwióny, włośny, ślepy*⁹². We wszystkich gwarach cieszyńskich brakuje iloczasu, to znaczy, że nie ma samogłosek długich. Akcent we wszystkich odmianach, oprócz jabłonkowskiej, jest paroksytoniczny. Zaimek zwrotny przyjął dwie formy – *se* i *sie*: *kupił se, ale ogolił sie*. Zachowały się również dawne formy zaimków⁹³, np. *ki, si: ki dioboł, kigo diaska, latosi jabka, jakisi synek, gdosi prziszel*. Zachowały się dwa dawne spójniki – *abo*: *pujdym tam abo tam* i *dyby*: *dyby jo to wiedziol*. Składnia jest bardziej skomplikowana, a szczególną uwagę przyciąga tutaj odmiana wiślańska, w której samogłoska y wymawiana jest jako e: *daremny, jidemy, jeny, sen (syn), zemby*. Odmiana ta redukuje wygłosową spółgłoskę nosową m: *jide z krowo, z kolego Kaleto, óni majó, śpiwajó*. Dochodzi do redukcji w wygłosie grupy spółgłoskowej -ść- wymawiana jako -ś-: *jiś (jiść), doś (dość), falesznoś (faleszność), ciekawoś (ciekawość)*. Ubezdźwięczniana jest spółgłoska H w nagłosie: *chnet, chóné* (wszędzie indziej wymowa brzmi – *hnet, hónym*). Różnicowania pomiędzy wybranymi cechami fonetyczno-fonologicznymi na przekroju trzech odmian reprezentowane są w tabelach⁹⁴:

⁹¹ Tamże, s. 11.

⁹² Tamże, s. 10.

⁹³ Tamże, s. 17.

⁹⁴ Tamże, s. 18.

Przymiotniki *szeroki* i *czysty*:

Gwara jabłonkowska	Gwara środkowocieszyńska	Gwara północnocieszyńska
sziroki, czysty (jabłonkowanie)	szyroki, czysty	szyroki, czysty sziroki, czysty (na terenie Hawierzowa)

(Tabela nr 1)

Czas teraźniejszy czasownika *być*⁹⁵:

Gwara jabłonkowska	Gwara środkowocieszyńska	Gwara północnocieszyńska
bedym, bedziesz, będzie	bedym, bedziesz, będzie	bydym, bydziesz, bydzie

(Tabela nr 2)

Czas przeszły czasownika *sześć* 3. os. lp.⁹⁶ :

Gwara jabłonkowska	Gwara środkowocieszyńska	Gwara północnocieszyńska
szeł	szeł	szoł

(Tabela nr 3)

Wybrane czasowniki⁹⁷:

Gwara jabłonkowska	Gwara środkowocieszyńska	Gwara północnocieszyńska
śpiychać się	śpiychać się	śpiychać się (se) śpichać się (se)
dyrzyć, dziyrzyć	dzierzyć	dziyrzyć (dyrzyć)
kurzyć, umrzyć	kurzić, umrzeć	kurzyć, umrzyć

(Tabela nr 4)

⁹⁵ Tamże, s. 18

⁹⁶ Tamże, s. 10.

⁹⁷ Tamże, s. 19.

Warto również podać parę przykładów demonstrujących zróżnicowanie gwar występujących na terenie Śląska Cieszyńskiego. W ostatnim słupku podaję tłumaczenie na język polski⁹⁸:

Gwara jabłonkowska	Gwara środkowocieszyńska	Gwara północnocieszyńska	Pol.
dwiyрка, wrótką	dwiyрка, wrótką	furtka	furtka
gacopiyрz	latopiyрz	myntopyрz	nietoperz
kołki	maszynki	maszynki, zapałki	zapałki

(Tabela nr 5)

2.4.2 Charakterystyczne teksty gwarowe

Teksty gwarowe odgrywają kluczową rolę dla kultury, ponieważ są nośnikami tradycji, historii i tożsamości regionalnej. Na terenie Śląska Cieszyńskiego centrum zainteresowania badaczy od XIX w. do II wojny światowej była pieśń ludowa. Jednym z największych zbieraczy folkloru pieśniowego był Andrzej Cinciała z Kozakowic Górnych, który wydał w Krakowie np. *„Przysłowia, przypowieści i ciekawsze zwroty językowe ludu polskiego na Śląsku Cieszyńskim”*⁹⁹. Wiślańskie piosenki, opowiadania i zwyczaje opublikował zaś Bogumił Hoff w monografii *„Lud cieszyński. Jego właściwości i siedziby, obraz etnograficzny. Tom I. Początki Wisły i Wiślanie”*, w Warszawie 1888. W czołówce zasłużonych na tym polu znajduje się Jan Tacina z Oldrzychowic, którego zbiory obejmują tysiące melodii ludowych¹⁰⁰. Chodzi na przykład o *„Śląskie pieśni ludowe.”*¹⁰¹ lub *„Grónie nasze grónie.”*¹⁰².

Drugim cieszącym się największym zainteresowaniem obszarem była proza ludowa, a mianowicie opowiadania. Sporo opowiadań o tematyce ludowej pojawiało się w lokalnych periodykach, np. *„Zaranie Śląskie”*, *„Zwrot”* lub w czasopismach *„Głos Ludu”* czy *„Głos Ziemi Cieszyńskiej”*¹⁰³. Opowiadania ludowe publikował na przykład Lucjan Malinowski, krakowski dialektolog, który zbadał gwary cieszyńskie w książce *„Bajki śląskie”* (Warszawa, 1973)¹⁰⁴. Wspomniany już wyżej Bogumił Hoff również zanotował liczne podania miejscowe, przysłowia, zwyczaje doroczne i rodzinne. Do jego znanych publikacji należy np. *„Lud cieszyński, jego właściwości i siedziby”*¹⁰⁵. Spośród folklorystów istebniańskich warto

⁹⁸ Tamże, s. 27.

⁹⁹ Tamże., s. 10.

¹⁰⁰ Tamże, s. 30.

¹⁰¹ Tacina, J. (1957). *Śląskie pieśni ludowe*. Czeski Cieszyn.

¹⁰² Tacina, J. (1959). *Grónie nasze grónie*. Katowice.

¹⁰³ Kadłubiec, Karol Daniel. (2023) *Mały leksykon kultury ludowej Śląska Cieszyńskiego*. Bystrzyca., s. 31–32.

¹⁰⁴ Tamże, s. 31.

¹⁰⁵ Wielka Encyklopedia PWN. Hoff Bogumił. <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/;3912207> (dostęp: 08.12.2024).

wymienić Pawła Zawadę (pseud. Sęk), który ma na koncie sporo podań, opublikowanych m.in. w „*Gwiazdce Cieszyńskiej*”. W tej dziedzinie przyczynił się również Emanuel Grim, syn karwińskiego górnika, proboszcz istebniański, a także poeta, który zajmował się głównie lokalnymi wątkami folklorystycznymi, ogłaszając je w „*Zaraniu Śląskim*”, a potem w samodzielnych publikacjach, np. „*Znad źródeł Olzy*”. Po drugiej wojnie światowej cennym dorobkiem może się poszczycić znany śląski autor Józef Ondrusz, zajmujący się gatunkami prozy ludowej, przysłowiami, a także zwyczajami dorocznymi i rodzinnymi¹⁰⁶.

Kluczową formą rozwijania kultury był również folklor słowny, do którego zaliczamy np. bajkę magiczną, będącą najstarszym gatunkiem prozy ludowej. Znana jest od XIII wieku przed Chrystusem, kiedy pojawił się znany na całym świecie wątek o dwóch braciach – dobrym i złym. Najważniejszymi cechami bajki magicznej są: styl – charakterystyczne formuły rozpoczynające i kończące (np. *Dawno, dawno temu ... i dwie dziurki w nosie ...*)¹⁰⁷. Obowiązują również liczne środki obrazotwórcze, metafory, porównania itd. Następną cechą jest akcja – rozgrywa się w nieograniczonym czasie i przestrzeni, nikt nie umiera, nie choruje, wszyscy żyją w symbiozie z innymi gatunkami. Bohaterowie posługują się przedmiotami magicznymi, ale są oni tylko figurami lub symbolami, nie ludźmi. Kluczową rolę ma wątek zwycięstwa dobra nad złem. Fabułę uzupełniają różne figury, np. kiedy dwaj bohaterowie są braćmi to jeden z nich ma matkę własną, która dla drugiego jest złą macochą. Do najpopularniejszych bajek magicznych zaliczamy utwory wchodzące w skład dzieła „*Gawędziarz cieszyński Józef Jeżowicz*” autorstwa Karola Daniela Kadłubca z roku 1973. Chodzi np. o bajkę „*O kocurkowi, kohótkowi a pieskowi*”¹⁰⁸.

Następnie możemy wyodrębnić bajkę zwierzęcą, której historia również sięga głęboko, a mianowicie do antyku. W odróżnieniu do bajki magicznej stwarza ona pozory rzeczywistości. Wszystkie jej elementy – czas, przestrzeń, bohaterowie – są realistyczne, z wyjątkiem samej rzeczywistości, która jest wykreowana w sposób fikcyjny. Często bajka zwierzęca jest alegoryczna, pokazuje świat zwierzęcy odzwierciedlając go jako świat ludzki. Jej zakończenie bywa pouczające i właśnie dlatego pojawia się w literaturze dla dzieci, choć pozytywnie może wpłynąć również na odbiorców dorosłych. Jest o wiele krótsza od bajki magicznej, nie brakuje w niej humoru. Przykładem takiego utworu jest bajka autorstwa Anny Chybidzurowej z Bukowca - „*Czemu pies mo złość na kocura*”¹⁰⁹.

¹⁰⁶ Kadłubiec, Karol Daniel. (2023) *Mały leksykon kultury ludowej Śląska Cieszyńskiego*. Bystrice., s. 39–41.

¹⁰⁷ Tamże, s. 39.

¹⁰⁸ Tamże, s. 41.

¹⁰⁹ Tamże, s. 43.

Następnym gatunkiem jest legenda, która posiada sporo cech bajki zwierzęcej. Najczęściej opowiada o wędrówkach osób znanych z Biblii. Legendy mogą posiadać również podtekst aitiologiczny, który wyjaśnia np. skąd wzięły się grzyby, dlaczego skowronek w czasie lotu nagle spada na ziemię itd. Ogólnie podstawę legendy stanowi fakt, iż postać z nieba została wysłana na ziemię¹¹⁰. Jako przykład służy np. legenda Ewy Paszowej, pochodzącej z Orłowy-Łazów – „Świynty Pieter a wiśnie”¹¹¹.

Dalej warta wymienienia jest nowela, której akcja rozgrywa się w świecie rzeczywistym, jednak jej poetyka umieszcza ją w świecie fikcji. Jednym z najbardziej znanych na terenie Śląska Cieszyńskiego jest opowiadanie o spotkaniu cesarza austriackiego z baczą na Kozubowej, Równicy, w Brennej, mające mnóstwo wariantów¹¹². Sporo nowel ma charakter umoralniający. Warta przytoczenia jest nowela Anny Chybidzurowej z Bukowca pod tytułem „Gdo co robi, siebie robi”¹¹³, ponieważ jest to opowiadanie z gatunku legend umoralniających, eksponujących typowe sytuacje życiowe.

Obok bajkowych utworów znajduje się podanie, które charakteryzuje się napięciem panującym między rzeczywistością a fikcją, polegające na tym, że elementy wyjęte są z rzeczywistości, ale efektem tego jest fikcja. Możemy wyodrębnić dwa podgatunki podań: *miejscowo-historyczne*, charakteryzujące się lokalnością, często chodzi np. o Ondraszku, który karze źle mówiącą o nim kobietę, a obdarowuje tą, która go chwali¹¹⁴, przykładem może być np. utwór Rudolfa Ochmana z Ludyni Dolnej „O rebelii i Lutyni a śnieżyczkach we Wyrzniowicach” oraz *wierzeniowe*, w których centrum zainteresowania stoją postacie nadprzyrodzone, z innego świata, jednak żyjące wśród nas. Ludzie często mają z nich obawę, ponieważ mogą być groźne i niedobrze nastawione do nich. Chodzi na przykład o utwór „O nocnicach” autorstwa Józefa Kucharczyka z Hawierzowa-Szumbarku¹¹⁵ opowiadający o nocnych zamieszkach związanych z *nocnicami* – fikcyjnymi postaciami, pojawiającymi się nad stawem, koło którego przechodził bohater.

Ważne są również anegdoty i kawały, które należą do najpopularniejszych gatunków opowiadań ludowych, ponieważ charakteryzują się zwięzłością. I choć są osadzone w realiach codziennych, to zawierają elementy fikcji. Różnica polega na tym, że kawał jest bardziej rozbudowany, a anegdota raczej bywa jednomotywową, zbudowaną przeważnie na dialogu. Oba utwory charakteryzuje komizm. Jednym z mechanizmów komizmu jest opozycja góra-dół,

¹¹⁰ Tamże, s. 44.

¹¹¹ Tamże, s. 45.

¹¹² Tamże, s. 45.

¹¹³ Tamże, s. 46.

¹¹⁴ Tamże, s. 48.

¹¹⁵ Tamże, s. 52.

np. górnik śmieje się ze sztygara, uczeń z nauczyciela itp., ale nigdy nie jest na odwrót. Przykładami mogą być np. „*Jak hawiyrz był u fryzjera*” autorstwa Emanuela Kapiasa z Karwinej, „*Cygón na farze*” Anny Chybidziurowej z Bukowca lub „*Jak hawiyrz wyfikoł sztajgra*” autorstwa Emilii Doffkowej z Orłowej-Poręby, której tekst zamieszczam poniżej¹¹⁶.

Na dole w hawiyrni hawiyrze jedli. Kaj se kierymu zachciało, tam se siednół i jod. A w tym jednym miejscu to było wzbrónione jeść. Na stojce była kartka, a na ni napisane „Jedzyni pod karóm wzbrónione”. No i idzie hawiyrz, podziwo se tak na to: „Hm, jak przidzie sztajger, zaś bydzie po mnie wrzeszczoł”. Siednie se na toczki, na kary, obrócił se ich a jy. Teraz idzie sztajger, prawi: „Umicie wy czytać?” – „A czymu bych nie umioł?” – „A widzicie, co tu je napisane? Dyc tu je napisane, że jedzyni pod karóm wzbrónione”. – Panie sztajger, dyc jo przeca siedzym na karze, a tu je przeca pisane, że pod karóm je wzbronione”.

Osobną uwagę warto poświęcić również przysłowiom i pranostykom pogody. Pod względem składniowym bywają bardzo prosto i jasno zbudowane, ich forma nie bardzo się modyfikuje. Przytoczę parę przykładów zaczerpniętych z „*Przysłów i przymówisk ludowych ze Śląska Cieszyńskiego*” Józefa Ondrusza¹¹⁷: *Jak sie z chłopa stanie pisorz, to se myśli, że je cysorz*. – bardzo łatwo możemy się domyślić, że nie chodzi o pisorza, ani o cysorza, ale o kogoś, kto sądzi, że ma dużą wartość, choć jego pozycja społeczna lub zawodowa nie potwierdza tego faktu lub *Jak kocura ni ma dóma, to myszy majóm raj* – czyli gdy nie ma władcy, podwładni robią sobie, co zechcą¹¹⁸. Najbardziej rozpowszechnione były przysłowia kalendarzowe, opisujące codzienne życie człowieka na wsi, które zależało od warunków pogodowych. Powstawały połączenia związane z porami roku, np. wiosną: *Jak na św. Kazimierza (4 III) jasno, to zymnioczkom w rzyndach ciasno*.¹¹⁹, latem: *Jak padze na Prokopa (4 VII), zmoknie każdy myndel i kopa.*, jesienią: *Gdy Marek (7 X) z mrozym przibywo, to babi lato krótki bywo*¹²⁰, a zimą: *Na Nowy Rok przibywo dnia na kurzi (zajynczy) skok*.

¹¹⁶ Tamże, s. 52–55.

¹¹⁷ Tamże, s. 58.

¹¹⁸ Tamże, s. 58–59.

¹¹⁹ Tamże, s. 61.

¹²⁰ Tamże, s. 62.

3. Współtwórcy dziedzictwa kulturowego Śląska Cieszyńskiego

W zachowaniu i pielęgnowaniu kultury ważną rolę odgrywają powołane do tego celu organizacje, instytucje oraz związani z nimi ludzie. W tym rozdziale zostanie opisana największa organizacja zrzeszająca Polaków żyjących na Zaolziu, a mianowicie Polski Związek Kulturalno–Oświatowy. Wymienione zostaną również dwa pisma z bogatą historią, które wydawane są do chwili obecnej – chodzi o miesięcznik „Zwrot” i gazetę „Głos”.

3.1 Polski Związek Kulturalno–Oświatowy jako podstawa rozwoju kultury na Zaolziu

Polski Związek Kulturalno–Oświatowy powstał w roku 1947 w ówczesnej Czechosłowacji. 16 lipca 1947 roku w Czeskim Cieszynie doszło do konferencji powiatowej Polaków, na której wybrano tymczasowy zarząd PZKO i uzgodniona została współpraca z terenem, dotycząca powoływania kół PZKO i rekrutacji jej członków¹²¹. Na początku działalności możliwości finansowe i kadrowe nie były duże, ale chęć i zaangażowanie członków doprowadziła do szybkiego rozwoju koła. W następnych latach doszło do wzrostu liczby członków¹²². Działalność rozpoczęły pierwsze chóry, zespoły taneczne i teatralne. Powstają zespoły reprezentacyjne takie jak Górnik, Olza lub Chór Nauczycieli Polskich. Polskie Związki Kulturalno–Oświatowe stopniowo zyskują niesamowitą popularność i rozgłos. Organizowane są bale, imprezy i wydarzenia społeczne mające ogromny wpływ na rozwój kultury na terenie Zaolzia. Na czele PZKO stoi Zarząd Główny, który kieruje całą instytucją. PZKO w szybkim tempie rozrasta się, ponieważ tworzą się Miejskowe Koła na terenie całego Śląska Cieszyńskiego, od północnego aż po południowy kraniec obszaru zaolziańskiego. Rozpoczynają swoją działalność zespoły taneczne (np. *Suszanie, Bystrzyca, Zaolzi i Zaolzioczek, Oldrzychowice, Błędowice* itd.), kapele (np. *Lipka, Beziana, Kamraci, Dziecka ze Stonawy*, itd.), chóry (np. *TA Grupa, Zaolzie, Chórek, Hejnał – Echo, Chór mieszany Sucha, Hasło, Melodia, Chór męski Gorol, Gama*, itp.), zespoły teatralne (np. *Zespół teatralny Ligotka Kameralna, Zespół teatralny Milików-Centrum, Teatrzyk GAPCIO, Zespół teatralny MK PZKO Śmiałowice, Klub Młodych przy MK PZKO Nydek*, itd.). Organizowane są również rozmaite imprezy towarzyskie np. Festiwal PZKO, który jest centralnym wydarzeniem prezentującym

¹²¹ Polski Związek Kulturalno–Oświatowy (PZKO). (1987). *Monografia PZKO*. Profil: Ostrava., s. 13

¹²² Tamże, s. 14.

dorobek PZKO¹²³ i który odbywa się np. w Parku Adama Sikory w Czeskim Cieszynie lub w Trzyńcu.

Polski Związek Kulturalno-Oświatowy obecnie liczy około dwunastu tysięcy członków, którzy działają przy osiemdziesięciu jeden Miejscowych Kołach PZKO¹²⁴. Każde koło organizuje swoje imprezy towarzyskie – np. wykłady znanych, wysoko wykształconych osób, występy miejscowych zespołów i chórów, koncerty, jarmarki, bale, smażenie jajecznicy, biegi przełajowe itd. Na przykład MK Bukowiec w listopadzie zorganizowało tradycyjne adwentowo-godowe spotkanie, na którym Profesor Karol Daniel Kadłubiec przedstawił zwyczaje świąteczne. W dalszym ciągu organizowane są wycieczki, np. MK PZKO Mistrzowice w tym roku, tj. 2024, odwiedziło okolice Krakowa, a MK PZKO Leszna Dolna wyjechała po śladach wielkich Polaków do Wierchosławic i Tarnowa¹²⁵.

Do największych imprez organizowanych przez PZKO należy na przykład *Gorolski Święto*, które jest najstarszym cieszyńskim festiwalem folklorystycznym. Jego tradycja rozpoczęła się w 1948 roku w Jabłonkowie zapoczątkowano tę tradycję. Głównymi organizatorami byli najpierw członkowie zespołu Gorol, ale później szefem zostało MK PZKO Jabłonków¹²⁶. Lokalnie imprezę nazywa się *Gorol*, a odbywa się ona przez trzy dni (piątek, sobota i niedziela). Na tym festiwalu występują głównie zespoły ze Zaolzia, ale można zobaczyć również zespoły z całego świata, które prezentują się na imprezie TKB – Tydzień Kultury Beskidzkiej, której centrum jest Wisła. Podczas tej imprezy można zobaczyć rękodzieła lokalnych artystów, oglądać występy zespołów, możemy wziąć udział w biegu lub mamy możliwość podziwiać stroje w tradycyjnym korowodzie niedzielny.

Następną dużą imprezą jest *Międzynarodowy Świętojański Festiwal Folklorystyczny (MSFF)*, który corocznie odbywa się przy Domu Polskim w Bystrzycy. Jego powstanie zawdzięczamy nauczycielce z bystrzyckiej podstawówki, Marii Podzemnej, która zorganizowała pierwszą edycję tego, jeszcze nie międzynarodowego, festiwalu. Na dzień dzisiejszy imprezę tą organizuje Gmina Bystrzyca, wspierana przez MK PZKO Bystrzyca. Festiwal odbywa się również w ciągu trzech dni, a jego głównym celem jest pokazanie lokalnych tradycji, rzemiosła i kuchni regionalnej. Odbywa się również tradycyjne wrzucanie przez dziewczyny wianków do wody, wcześniej uwitych przez chłopców¹²⁷.

¹²³ Radłowska-Obrusnik, M., Toboła, O. (Red.). (1997). *Leksykon PZKO*. Czeski Cieszyn., s. 47.

¹²⁴ Polski Związek Kulturalno-Oświatowy. *O PZKO*. <https://www.pzko.cz/o-pzko/> (dostęp: 08.12.2024).

¹²⁵ Polski Związek Kulturalno-Oświatowy. *Wycieczka – MK PZKO Leszna Dolna*. <https://www.pzko.cz/wycieczka-mk-pzko-leszna-dolna-wolne-miejsca/> (dostęp: 08.12.2024).

¹²⁶ Kadłubiec, Karol Daniel. (2023) *Mały leksykon kultury ludowej Śląska Cieszyńskiego*. Bystrzyca., s. 121–123.

¹²⁷ Tamże, s. 127-129.

Trzecią i jedną z największych imprez organizowanych przez PZKO, to *Fedrowani z Folklorem (FF)*. Pierwszą edycję tego pokazu folkloru przygotowali Marian Weiser i Jan Mračna z MK PZKO Sucha Górna. Od 2006 roku impreza ta cieszy się wielkim zainteresowaniem ze względu na to, że występują na niej znane zespoły z całego świata ze swymi lokalnymi tańcami. Wśród najbardziej znanych zespołów, które wystąpiły w Domu Robotniczym w Suchej Górnej, oprócz lokalnego zespołu Suszanie, byli np. „VUS Ondráš” z Brna, „ZPiT Śląsk” z Koszęcina lub „PU’LS” z Preszowa. Pierwszych siedem edycji odbywało się regularnie co roku, a później organizowano je co dwa lata i tak zostało do dnia dzisiejszego¹²⁸.

3.2 Czasopisma związane z regionem Śląska Cieszyńskiego

Z badanym regionem związane są dwa czasopisma z bogatą historią, które wydawane są do dziś dnia – chodzi o miesięcznik „*Zwrot*” i gazetę „*Głos*”. Pierwsze wydanie „*Głosu*” pojawiło się w roku 1945 we Frysztać. Pierwszym redaktorem naczelnym gazety został Henryk Jasiczek. W latach 1947-49 pismo poszerzyło się o dodatek literacki – „*Szyndzioly*”, na który w 1949 roku nawiązał „*Zwrot*”. Wydawcą pisma „*Głos Ludu*” był Komitet Okręgowy KPCz w Ostrawie, a w latach 1990-91 Zarząd Główny PZKO. W 1991 wydawcą została Rada Polaków w Relublice Czeskiej¹²⁹. W latach 1948-2017 gazeta wydawana była pod nazwą „*Głos Ludu*”¹³⁰, a od roku 2018 wychodzi pod skróconą nazwą „*Głos*”. Na początku działalności tygodnika (wychodził zawsze w sobotę) chodziło głównie o wiadomości lokalne, regionalne, ale wkrótce poszerzono repertuar o wiadomości sportowe i zagraniczne, do których dołączył kącik literacki. Parę tygodni po rozpoczęciu działalności wydawano go już w czwartki i niedziele, a od roku 1951 pismo wychodziło już trzy razy w tygodniu – we wtorki, czwartki i niedziele. W ciągu lat zmieniano częstotliwość wydawania – powróciła znów sobota, która później znów zanikła a na dzień dzisiejszy gazeta pojawia się dwa razy w tygodniu, mianowicie we wtorki oraz piątki¹³¹. Redaktorzy naczelni zmieniali się co parę lat, funkcję tę sprawował na przykład Marian Siedlaczek lub Kazimierz Santarius, natomiast obecnie, od 1 stycznia 2011 roku szefuje gazetce Tomasz Wolff.

¹²⁸ Tamże, s. 130–131.

¹²⁹ Radłowska-Obrusnik, M., Toboła, O. (Red.). (1997). *Leksykon PZKO*. Czeski Cieszyn, s. 51.

¹³⁰ Wikipedia. *Głos (gazeta w Czechach)*. [https://pl.wikipedia.org/wiki/G%C5%82os_\(gazeta_w_Czechach\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/G%C5%82os_(gazeta_w_Czechach)) (dostęp: 08.12.2024).

¹³¹ *Głos. O nas*. https://glos.live/menu_o_nas (dostęp: 08.12.2024).

Miesięcznik „Zwrot” opublikował swój pierwszy numer w 1949 roku. Idea wydawania tego miesięcznika powstała w centrali życia intelektualnego na Zaolziu – w Czeskim Cieszynie na terenie redakcji wyżej wymienionego „Głosu”¹³². Pierwszym redaktorem naczelnym został Paweł Kubisz, który otoczył się historykami, znawcami literatury i kultury ludowej. Znajdował się między nimi np. Franciszek Popiołek, Stanisław Hadyna lub Jan Tacina. Od początku swej działalności „Zwrot” prezentował głównie kulturalny dorobek Śląska Cieszyńskiego, pokazywał minione i bieżące wydarzenia kulturalne, przypominał historię i dawał miejsce również Zaolziakom, mieszkającym poza ojczyzną. W miesięczniku publikowały znane postacie zaolziańskie, takie jak Henryk Jasiczek, Bronisław Firla, Karol Daniel Kadłubiec, Władysław Milerski i inni¹³³. Redaktorami naczelnymi na przekroju lat byli np. Tadeusz Siwek, Piotr Przeczek i Stanisław Młynek. Obecnym redaktorem naczelnym jest Halina Szczotka¹³⁴.

3.3 Wybitne osobowości regionu

Do kształtowania i utrzymywania kultury Śląska Cieszyńskiego przyczynili się w wielkiej mierze działacze miejscowych kół Polskich Związków Kulturalno-Oświatowych. Ludzie ci, działając na różnych polach od nauki, po kulturę mieli ogromny wpływ na rozwój tego regionu pogranicznego. W tym rozdziale zostaną przedstawione najwybitniejsze postacie, które swoimi osiągnięciami i działaniami przyczyniły się do popularności tego regionu.

Gustaw Fierla urodzony w roku 1896 był jednym z najwybitniejszych zaolziańskich malarzy profesjonalnych. W centrum jego zainteresowań był impresjonizm, malował głównie pejzaże, martwą naturę lub kwiaty. W roku 1922 zorganizował pierwszą wystawę malarską na Zaolziu¹³⁵. Angażował się przy założeniu PZKO. Został pierwszym przewodniczącym SLA – pionu plastycznego (1948). Zorganizował ponad 20 tysięcy wystaw indywidualnych, a narysował około 400 obrazów olejnych. Posiada również duże zasługi w dokumentacji kultury ludowej na Zaolziu. Zmarł w roku 1981.

Paweł Kubisz urodził się 1912 roku, a zmarł w 1968 roku. Był nauczycielem, przedwojennym działaczem w polskich organizacjach. Jest związany głównie z regionem orłowskim. Uczył w Gimnazjum w Orłowej, potem pracował jako inspektor dla szkół polskich w powiecie karwińskim, później został z tej pracy wyeliminowany i powrócił do

¹³² Radłowska-Obrusnik, M., & Toboła, O. (Red.). (1997). *Leksykon PZKO*. Czeski Cieszyn., s. 280.

¹³³ Tamże, s. 281.

¹³⁴ Zwrot. *Redakcja*. <https://zwrot.cz/redakcja/> (dostęp: 08.12.2024).

¹³⁵ Radłowska-Obrusnik, M., Toboła, O. (Red.). (1997). *Leksykon PZKO*. Czeski Cieszyn., s. 49.

nauczycielstwa. W latach 1957–1958 był przewodniczącym Zarządu Głównego PZKO, a do końca swych dni pracował i aktywnie udzielał się w zarządzie Koła w Orłowej¹³⁶.

Józef Łysek, urodzony w roku 1911, po szkole podstawowej w Jabłonkowie i Bystrzycy podjął naukę w Bielsku-Białej, gdzie przez cztery lata uczył się w Szkole Przemysłowej. W roku 1938 przeniósł się do Trzyńca, gdzie pracował w hucie na stanowisku konstruktora. Ciekawym faktem jest, że choć za czasów drugiej wojny światowej Łysek nie podpisał Volkslisty i tak został na wysokim stanowisku w hucie. Od 1947 r. aktywnie udzielał się w działalności PZKO, gdzie rozwijał swoje zainteresowania humanistyczne, pomimo jego wykształcenia technicznego. W centrum jego zainteresowania stała literatura, lingwistyka, historia i etnologia. Wygłaszał pogadanki, pisał wiersze i przyczynił się do propagacji czytelnictwa na terenie trzynieckiego Koła PZKO. Ponieważ bardzo dobrze znał gwarę, opracował „*Słownik gwary jabłonkowskiej*”, z którego dochowało się 39 stron maszynopisu z 1700 hasłami. Często publikował teksty na temat onomastyki, np. w „*Zwrocie*” pod tytułem „*Wędrówki nazewnicze*”¹³⁷. Zmarł w roku 1977.

Paweł Kaleta urodził się w roku 1912, a zmarł w 1991 r.. Był bardzo utalentowanym kompozytorem, który poświęcił swoje życie głównie twórczości instrumentalnej. Pisał liczne utwory, komponował pieśni chóralskie (np. „*Pieśń hutników*”, „*Hej, wy góry*”), jest jednym z najwybitniejszych kompozytorów utworów śpiewanych przez chóry PZKO. Pisał utwory do tekstów znanych polskich i czeskich autorów. Skomponował ponad 300 utworów muzycznych¹³⁸.

Adam Wawrosz, wybitny autor zaolziański, urodzony w 1913 roku, skończył szkołę ludową w Tyrze, po której kontynuował naukę w szkole wydziałowej w Trzyńcu, w Suchej Górnej. Był z zawodu krawcem¹³⁹. Na Kozubowej ukończył kurs reżyserski a w Starych Trokach absolwował kurs lalkarski. Założył teatrzyki kukielkowe „*Iskra*” i „*Misie*”. W trakcie wojny był więziony w obozach koncentracyjnych Grossborn, Sachsenhausen i Dachau. Po wojnie podjął pracę jako robotnik w Hucie Trzynieckiej, na tak zwanym „*Werku*”. Zasłużył się w dziedzinie teatru, pisał sztuki teatralne i opowiadania w gwarze. Był uznawany również na terenie sąsiedniej Polski. Przyczynił się do aktywizacji amatorskiego ruchu teatralnego. Pośmiertnie ukazały się jego bardzo popularne do dziś opowiadania „*Z Adamowej dzichty*” (1977)¹⁴⁰. Zmarł w roku 1971.

¹³⁶ Tamże, s. 116.

¹³⁷ Tamże, s. 130.

¹³⁸ Tamże, s. 88.

¹³⁹ Tamże, s. 258–259.

¹⁴⁰ Tamże, s. 259.

Jedną z najwybitniejszych kobiet działających na terenie Zaolzia była Ewa Milerska urodzona w 1915 roku. Znana była przede wszystkim jako poetka ludowa, kierowniczka Klubu Kobiet oraz kronikarka, działająca przy Miejscowym Kole PZKO w Nydku. Pisała poezję gwarową, wzbogacała ją o pierwiastki folkloru. Wspólnie z Anną Filipek i Anielą Kupiec w ostrawskim wydawnictwie „Profil” wydała tomik „Korzenie”, a po jej śmierci ukazał się w identycznym wydawnictwie samodzielny zbiór jej poezji pod tytułem „Kwiaty z naszej łąki”. Pomogła w utrzymaniu motywu zdobniczego śląskiego stroju ludowego¹⁴¹.

Ostatnim, najwybitniejszym działaczem i etnologiem jest profesor dr. hab. Karol Daniel Kadłubiec urodzony 22 czerwca 1937 roku na Karpętnej. Po zyskaniu wykształcenia podstawowego w szkole bystrzyckiej uczęszczał do Szkoły Średniej z Polskim Językiem Nauczania w Czeskim Cieszynie, gdzie po edukacji jedenastoletniej zdobył świadectwo maturalne. Po maturze rozpoczął studia slawistyczne na Uniwersytecie Karola w Pradze, gdzie zainteresował się folklorystyką, dialektologią i historią języka polskiego. Założył Katedrę Polonistyki i Folklorystyki Ogólnej i Stosowanej Uniwersytetu Śląskiego w Cieszynie, którą kierował. Wykładał na różnych uniwersytetach na terenie Czech i Polski¹⁴². W 1994 roku uzyskał tytuł Profesora. Jest autorem licznych monografii naukowych, recenzji, artykułów, rozpraw i publikacji, które wykorzystano także w niniejszej pracy. Za jego nieocenioną działalność na rzecz Śląska Cieszyńskiego był wielokrotnie nagradzany i honorowany.

¹⁴¹ Tamże, s. 136.

¹⁴² Kadłubiec, Karol Daniel. (2023) *Mały leksykon kultury ludowej Śląska Cieszyńskiego*. Bystřice., s. 219.

ZAKOŃCZENIE

Na podstawie przytoczonych informacji i podanych przykładów można dostrzec unikatowość terenów pogranicznych ze względu na swoje bogactwo kulturowe. Na przykładzie Śląska Cieszyńskiego można zaobserwować dyfuzję kultur, etnikum i języków, które tworzą symfonię współistniejących tradycji i tożsamości.

Bogata historia tego terenu pomogła ukształtować dzisiejszą postać tego unikatowego regionu. Obszar ten przetrwał wszystkie okoliczne wpływy, zabory i okupacje i pozwolił stworzyć i rozwinąć silne więzi kulturowe. Powstały tysiące utworów, podań, piosenek ludowych, tradycji folklorystycznych, doszło do ukształtowania się gwary.

Kluczową rolę w kształtowaniu podstawy kulturowej odegrało położenie tego regionu, ponieważ przechodziły przez niego najważniejsze szlaki handlowe, takie jak bursztynowy, solny i miedziany. Przez Śląsk Cieszyński przewijali się ludzie odrębnych nacji, którzy posługiwali się różnymi językami, co wpłynęło głównie na rozwój gwary.

Język, którym posługiwano się i wciąż posługuje się ludność na terenie Zaolzia kształtował się przez wieki. Na dzień dzisiejszy można jednak wyodrębnić trzy najważniejsze odmiany, które występują na tym terenie – odmiana jabłonkowska, środkowocieszyńska i północnocieszyńska, do których dołącza jeszcze odmiana wiślańska. Zróżnicowanie ich fleksji, wymowy tworzą niesamowitą barwność.

Ważnym dorobkiem kulturowym są również dzieła pisane w gwarze, takie jak opowiadania, pieśni, anegdoty, podania wierzeniowe lub nowele, kształtujące podstawę literatury tego regionu.

Jednym z najważniejszych czynników, które wpłynęły na rozwój kultury na tym terenie jest działalność osób, biorących udział w budowaniu tożsamości Zaolzia. Swoim życiowym dorobkiem przyczynili się oni całożyciowymi dorobkami do utrzymywania tradycji, zapisywania wysłuchanych opowiadań, tworzenia własnych tekstów pisanych gwarą, rozpowszechniania i nagłaśniania gwary, zwyczajów, tradycji, pieśni i innych form kulturowych. Dzięki ich wysiłkom mogliśmy zachować wszystkie przedstawione w pracy środki przekazywania tradycji i kultury, które stały się fundamentem tożsamości lokalnych mieszkańców.

BIBLIOGRAFIA

- Adamus, A. (1930). *Jazyková otázka ve školství na Těšínsku*. Moravská Ostrava.
- Anonim. (1965). *Kronika polska*. Ossolineum.
- Broda, J. (1974). Ośrodki saletarskie na Podbeskidziu. *Kalendarz Śląski*. Ostrava.
- Broda, J. (1978). Zapisniki chłopów śląskich. *Regiony*. (1).
- Bystroń, J. S. (1947). *Kultura ludowa*. Wydawnictwo Trzaska, Evert i Michalski: Warszawa.
- Chlebowczyk, J. (1973). *Cieszyn. Zarys rozwoju miasta i powiatu*. Wydawnictwo Śląsk: Katowice.
- Ciszewski, S. (1922). *Sól. Wisła*. Warszawa.
- Danel, R. (1979). *Beskidzkie opowieści ludowe*. Beskidzkie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne w Bielsku-Białej: Bielsko-Biała.
- Gabriel, F. (1967). *Polská sůl ve Slezsku a na Moravě. Slezský sborník*.
- Głos. *O nas*. https://glos.live/menu_o_nas (dostęp: 08.12.2024).
- Greń, Z. (2000). *Śląsk Cieszyński: Dziedzictwo językowe*. Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy: Warszawa.
- Grobelný, A. (Red.). (1968). *Ostravsko do roku 1848*. Ostrava.
- Jarosz, M. (1909). *Śląsk Cieszyński*. Spółka Nakładowa Książka: Kraków.
- Kadłubiec, K. D. (1973). *Gawędziarz cieszyński Józef Jeżowicz*. Ostrawa.
- Kadłubiec, K. D. (1993). *Górnicy śmiech*. Wrocław.
- Kadłubiec, K. D. (Red.). (1995). *Kultura ludowa na pograniczu*. (1). Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego: Katowice.
- Kadłubiec, K. D. (1972). O kształcie i osadnictwie wsi cieszyńskich. *Płyniesz Olzo*. (2). Ostrawa.
- Kadłubiec, K. D. (2016). *Płyniesz Olzo*. Ostravská univerzita.
- Kadłubiec, K. D. (2015). *W cieszyńskim mateczniku*. Kongres Polaków w Republice Czeskiej: Czeski Cieszyn.
- Kadłubiec, K. D., Milerski, W. (2001). *Cieszyńska ojczyzna polszczyzna: Czeski Cieszyn–Cieszyn*.
- Karger, W. (1934). Znaleźiska monet rzymskich na Śląsku Cieszyńskim. *Zaranie Śląskie*. (2). Cieszyn.
- Linde, S. B. (1951). *Słownik języka polskiego*. Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Londzin, J. (1902). *Stan szkół ludowych w Księstwie Cieszyńskim na początku XIX wieku*. Lwów.

- Noworyta, S. (2011). *Beskidnicy*. Gdynia., s. 219.
- Ochman, R. (1979). Lutyńskie krakowiaki z czasów pańszczyźnianych. *Kalendarz Śląski*. Ostrawa., s. 191–195.
- Panorama Cieszyna, miedzioryt Mateusza Meriana z *Topographiae Bohemiae, Moraviae et Silesiae*. Frankfurt nad Menem, 1650 r. Archiwum Cieszyn. <https://www.archiwum.cieszyn.pl/?p=categoriesShow&iCategory=2608> (dostęp: 08.12.2024).
- Pilorz, A. (1983). Zapożyczenia romańskie w gwarze Śląska Cieszyńskiego. *Rocznik Cieszyński*, IV/V. Katowice.
- Polonec, A. (1974). *Trenčianske drotárstvo a vzťahy českého ľudu k nemu. Moravsko-slovenské vzťahy v lidové kultúre*. Ostrava Profil: Ostrava.
- Polski Związek Kulturalno–Oświatowy (PZKO). (1987). *Monografia PZKO*. Profil: Ostrava.
- Polski Związek Kulturalno–Oświatowy. *O PZKO*. <https://www.pzko.cz/o-pzko/> (dostęp: 08.12.2024).
- Polski Związek Kulturalno–Oświatowy. *Wycieczka – MK PZKO Leszna Dolna*. <https://www.pzko.cz/wycieczka-mk-pzko-leszna-dolna-wolne-miejsca/> (dostęp: 08.12.2024).
- Popiołek, F. (1913). *Dzieje Śląska Austriackiego*. Wydawnictwo Drukarnia Tow. Domu Narodowego: Cieszyn.
- Popiołek, F. (1916). *Dzieje Cieszyna*. Polskie Towarzystwo Pedagogiczne: Cieszyn.
- Popiołek, F. (1939). *Historia osadnictwa w Beskidzie Śląskim*. Wydawnictwa Instytutu Śląskiego: Katowice.
- Popiołek, F. (1950). Najdawniejsze dzieje Cieszyna. *Zwrot*. (4).
- Popiołek, F. (1950). Początki miast w Księstwie Cieszyńskim. *Zwrot*. (4).
- Popiołek, F. (1950). Początki miast w Księstwie Cieszyńskim. *Zwrot*. (6).
- Popiołek, F. (1951). Szańce Jabłonkowskie i ich znaczenie w dziejach Śląska Cieszyńskiego. *Zwrot*. (10).
- Popiołek, F. (1954). Z dziejów i walki wsi Karpętnej. *Zwrot*. (5).
- Popiołek, K. (1972). *Historia Śląska*. Wydawnictwo Śląsk: Katowice.
- Popiołek, K. (1976). *Śląskie dzieje*. Wydawnictwo Naukowe PWN: Warszawa–Kraków.
- Pošvár, J. (1964). Obchodní cesty v českých zemích, na Slovensku, ve Slezsku a v Polsku do 14.století. *Slezský Sborník*.
- Prasek, V. (1894). *Dějiny knížectví Těšínského až do roku 1433*. Opava.
- Radłowska-Obrusník, M., Toboła, O. (Red.). (1997). *Leksykon PZKO*. Czeski Cieszyn.
- Rospond, S. (1976). *Dzieje polszczyzny śląskiej*. Opole.

- Rusek, H. (2019). Edukacja międzykulturowa i antropologia pogranicza: wspólnota źródeł i dróg rozwoju. *Edukacja Międzykulturowa*, 2(11), 23-39, Wydawnictwo Adam Marszałek: Toruń.
- Sirovátka, O. (1996). *Srovnávací studie o české lidové slovesnosti*. Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR: Brno.
- Sowa, A. (1954). Rola języka polskiego na Śląsku Cieszyńskim w wiekach XVI i XVII. *Zwrot*. (2).
- Szczepański, J. (1991). Kultury pogranicza. *Przegląd Humanistyczny*. (10). Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Szczotka, S. (1939). Z dziejów stosunków polsko-morawskich. *Gronie*. (1).
- Šmerda, M. (1968). *Těšínsko před povstáním v roce 1766*. Ostrava., s. 174–188.
- Tacina, J. (1957). *Śląskie pieśni ludowe*. Czeski Cieszyn.
- Tacina, J. (1959). *Grónie nasze grónie*. Katowice.
- Wielka Encyklopedia PWN. *Hoff Bogumił*. <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/;3912207> (dostęp: 08.12.2024).
- Wikipedia. *Głos (gazeta w Czechach)*. Wikipedia. [https://pl.wikipedia.org/wiki/G%C5%82os_\(gazeta_w_Czechach\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/G%C5%82os_(gazeta_w_Czechach)) (dostęp: 08.12.2024).
- Zahradnik, S. (1992). *Polacy na Zaolziu 1920–1990. Krótki szkic historyczny*. Katowice.
- Zwrot. *Redakcja*. <https://zwrot.cz/redakcja/> (dostęp: 08.12.2024).

SPIS ILUSTRACJI

Rysunek nr 1. – Panorama Cieszyna, miedzioryt Mateusza Meriana z „*Topographiae Bohemiae, Moraviae et Silesiae*”. Frankfurt nad Menem. 1650 r.,s. 15.

SPIS TABEL

Tabela nr 1 – Przymiotniki *szeroki* i *czysty*, s. 31

Tabela nr 2 – Czas teraźniejszy czasownika *być*, s. 31

Tabela nr 3 – Czas przeszły czasownika *szedł* 3. os. lp., s. 31

Tabela nr 4 – Wybrane czasowniki, s. 31

Tabela nr 5 – Zróżnicowanie gwar występujących na terenie Śląska Cieszyńskiego, s. 32